

Jakov Stipišić:

Pomoćne povijesne
znanosti

teoriji^u i praksi

NP

znatnost o pisavah in
pisnih pripomočkih v
starem in srednjem veku

LATINSKA PALEOGRAFIJA

UVOD

Cilj in metoda LP

→ PISAVA je nastajala postopoma in v večih fazah; da pa bi se pisni viri mogli znanstveno uporabljati, je potrebno pisavo znati brati v vseh njihovih razvojnih fazah; vsaka pisava ima svojo zgod. in zgod. razvoj; je najimenitnejši pojav kul. zgodovine človeštva

→ znanost, ki se ukvarja z nastankom in razvojem pisave = PALEOGRAFIJA; kolikor je pisav, toliko je paleografij (P)

• latinska P

• civilska

• glagoljska

• cirilska

• židovska, ...

→ nastanek in razvoj lat. pisave

posebno važne

→ P je gr. izvora (stav + pismo); preučuje starejše faze pisave; pozornost posveča "mehkim materialom" → površane tablice, per-pirus, pergament, papir ("trdi materiali" → kamen, ... ukvarja arheologija oz. epigrafika); pred 1. st. pr. n. št. na mehki podlagi v lat. pisavi ni nič zapisanega; spodnja meja → 1. st.

zgovnja meja → 2/2 15. st. (razvije tiskarstvo)

↑
so le grobe meje

→ LP preučuje lat. pisavo tako v knjigah kot v poslovnih spisih; oblika pisave v knjigi in dokumentu je različna

→ 1. st. - 2/2 15. st. → lat. pisava, ki je jezikovne-
tnosti v Evropi, pa tudi uradni; danes je pomembna
pisava zaradi bravijskih tekstov, napisanih v lat.

- praktična znanost

- spada med pomožne zgod. vede

- cilji:

1.) uči nas pravi lat. tekste

2.) na temelju znanstvene klasifikacije pisave
mora paleograf določiti datumi in
kraj nastanka teksta

3.) ugotoviti, katera je original

Paleograf mora preučevati vokopis v celoti in
pri tem upoštevati, koliko je ljudi je pri pisarju
1 vokopisa sodelovalo + vplivi drugih središč
+ paleograf ne sme spregledati minijature,
ornamente, inicijale (zlata barva je imela posebno
vrednost)

umetniška oprema (vezava; zaponka, s
katero se je kodeks zaprl) tudi gledal

Pisavi, jeziku in vsebini bo dal največji pomen.

→ metoda:

1.) zunanja podoba vokopisa (material in
oblika vokopisa; 2. osnovni obliki knjižnega
vokopisa: - zvitek
- kodeks

m. 2. st.

→ najvažnejši del LP je govor o lat. abecedi in faze njenega razvoja; jedro paleogr. znanosti je v antiki in sv; paleografija najprej vazišče določeno fazo in obliko, nato področje, na katerem se pisava uporablja, šele nato značilnosti pisave

→ kratice in ligature povzročajo probleme pri branju starejših rokopisov

LP kot pomožna znanost ostalih dv. znanosti

→ nastala zaradi potrebe kritike tekstov

→ s zgod. najbližje; povezuje s diplomatično; pravna zgod. temelji na št. pravnih spisih, ki jih hranijo v arhivu; kdor študira umet. zgod. mora tudi znati brati rokopise, paleografija pomaga pri datiranju slikarskih del; P je v tesni zvezi s filologijo; zgod. literature; srednjeveški dokumenti so pomembni za gosp. zgod. → registri notarskih pisavn v Reki, Zadru, Splitu, ...; etnologija; srednjeveška glasba

Nastanek in razvoj LP

→ v razvoju LP opazimo, da se entip pisave pojavlja najprej v svojih primitivnih oblikah, potem se spopolnjuje do določene meje in nato se postopoma kravi do te mere, da se kaže potreba po njegovi reformi ali po njegovi zamenjavi z novim tipom pisave; že v pozni

antiki se kažejo težnje po imenovanju nekaj sta-
linih tipov lat. pisave

→ včasih se da pisavo oznako glede na njeno
veličino (littera grossa, parva, ...)

→ antiqua - karoli. minuskula (littera francigena)

→ pisarji so prepisovali dela iz zgodnejših obdo-
bjih (v karolinški dobi prepisovali dela rim.
klasikov) drugačen tip lat. pisave kot v antiki

→ nastanek LP kot samostojne znanosti moramo
povezati z nastankom diplomatike (D), ki je v širše
smislu sestavni del LP; nastanek je povezan z jezui-
tom Johannesom Ballardusom (1596-1665), ki je za-
čel v Anversa, skupaj z drugimi, izdajati ACTA

SANCTORUM QUOTQUOT IN TOTO ORBE COLU-
NTUR → kritično razvstih vse izvove in legende
o žilj. svetnikov katoliške cerkve; eden izmed
njegovih sodelovcev Papenbroeck je izdal drl.,
v katerem piše, da so merovingške in karolinške
diplome, katere je izdal fr. benediktinski samostan
Saint Denis pri Parizu, falsifikati; to je vzpodbudil
Mabillonca (bened. samostan v Saint-Germain-des-
Prés), da je napisal De re diplomatica libri sex
(že naslov kaže, da gre za metodo reševanja
diplomatskih vprašanj), v kateri je v 11. poglavju
I. sistematiziral lat. pisavo → vojstvo LP in isto-
časno tudi vojstvo diplomatike

Mabillon preučuje tudi knjižno pisavo in pisavo
diplome

↓
razdeli na 5 vrst:

○

- majuskula

- 1.) Romana antiqua
- 2.) Gothica
- 3.) Saxonica
- 4.) Franco-gallica
- 5.) Langobardica

njegove oznake pisave imajo več diskriptivnih kot genetičnih značilnosti; ni videl, da so pisave od 1. do 5. razvojne oblike lat. pisave, je pa razlikoval pisavo antike od pisave SV

→ v delu benediktinca de Montfaucon (1655-1741) se I. pojavi ime PALEOGRAFIA za znanost, ki raziskuje nastanek in razvoj pisave

→ italijan Scipione Maffei (1675-1755) je popravil Mabillona: nacionalni jeziki niso prvotno barbar-vskih plemen, temveč nadaljevanje rim. pisave, ki so jo ti narodi (Vizigoti, Langobardi, Anglosasi, Franki) dobili od Rimljanov in razvijali to pisavo na svoj način (majuskula, minuskula in kurziva → lat. pisava, ki se pojavlja v 3 različnih oblikah)

→ razcvet P doseže, ko ji v Z Evropi odpirajo vrata kot novi zgod. disciplini (Göttingen → katedra P; profesor Karl J.G. Schönmeyer je izdal učbenik za P, v katerem razdvoji D in P (po-
stane posebna znanost); Španija; Italija)

→ fr. revolucija zagovarja nacionalizem iz tega se začne preučevati izvor nacionalne zgod. → 1821 v Parizu I. paleografska šola: ÉCOLE DES CHARTES; postalo pomembno središče in "dala" je pomembne paleografe in D: Leopold Delisle; izdajali

Francija

svoj časopis; II. zelo pomembno središče je bilo prav tako v Parizu: ÉCOLE PRATIQUE DES HAUTES ÉTUDES (1868)

→ novejša tehnika, več možnosti, da je rokopis dostopen znanstvenikom po celem svetu

→ **Italija**

- Firenze (1857 šola, iz katere je izšel Cesare Paoli, ki je napisal učbenik za D, P in kvadrilogo ($=K$) Luigi Schiaparelli, Ernesto Manacini

- šola pri Vatikanski knjižnici in arhivu, kar je imelo dobro podlago za razvoj P in D

F. Ehrle, Giulio Battelli

- Rim: Giorgio Cencetti

→ **Nemčija**

- J. G. Bessel (1782-1846) je napisal P-D vzporedno

- prvi vzporedni sta P in D dobili po l. 1819

- Peutz, Bethmann, Jaffé, ... Wattenbach je v svojih priručnikih povzel vsa upvašanja, ki so postala pozneje standardna v učbenikih

- 2/2 19. st.: München in katedra P; prof. Ludwig Traube (1861-1907) → njegova predavanja izšla po njegovi smrti

→ **Avstrija**

- Teodor Sickel (1821-1908), ki je delal na inštitutu za avst. zgodovino

→ **Švica**

- Freiburg → Franz Steffens objavi najboljši priručnik lat. paleografije

→ tudi v Angliji, Španiji in Belgiji izdajali
p dela

→ Češka

• prof. G. Friedwich je napisal priručnik

→ Rusija

• Olga Dohijaš - Roždestvenskaja (razprave
in priručnik)

→ Hrvaška

• Ivan Lučić, Anselmo Banduri (1671-1743),
Franjo Rački, V. Žanić, V. Novak

2. MATERIALI ROKOPISNI

Obči materiali

→ človek je upravljal vse materiale, na katere
se je dalo pisati

→ material je vplival na oblikovanje črk tako
kot sredstva za pisanje vplivajo na hitrost in
obliko pisave

→ material na katerega so pisali je bil
odvisen od priložnosti

→ najstarejši časi: glinene ploščice (Babilonci,
Asirci); Grki uporabljali ostrakon^{kamen}; kovino so
uprabljali Rimljani (diplome pisane na bronu);
tudi na zlato, srebro in svinec so pisali v
antiki in SV (denar) pečati

les je poceni in od nekdaj pomemben za
pisanje

- Indijanci so uporabljali palмово listje, ki suga ohvražali ter namažali z oljem; pisali so s posebno kovinsko iglo in jih celo zlagali, da so dobili knjigo; tudi liče so uporabljali za pisanje
- Perzijci, Židje in Grki so pisali na kože kozlov
- židovi v javnih in privatnih zgradbah

človek je znal izkovišiti vsak material

Povoščene tablice

- enostavne za vsakodnevno uporabo
- sestavljena iz lesene kvadratne plošče z vzdignjenim robom; s tekočim voskom so zapolnili prazen prostoriček, vosk se ohladi in pisanje je mogoče
- posebno pero = stylus = graphium, ki je bil z ene strani ploščat, z druge pa oster; ploščat del je bil pomemben za popravljanje in manjavo
- učenci v šoli in književniki, ki so delali koncepte + pisali računi, pisma, opovake, važni zapisi, ...

taka tablica se imenuje
TABULA
RASA

- vosk so lahko stopili → na novo pisali
- Rimljani so jih imenovali TABULAE, CERAE; danes pa se je v P ohvanil izraz TABULAE CERATAE
- naredili so tudi prave knjige = caudex ali codex

→ v antiki in SV je zelo važna; najstarejša je iz Pompejev, ki so jo odkrili 1875 (glede trgovine; okoli 15-62 pr. n. št., okoli 127 tablic)

2 spojeni tablici → duplices

3 " " " → triplices

več → poliptih → multiples

→ v letu 1786 in 1788 so v Transilvaniji odkrili 25 tablic; trgovina; rim. kurzivna majuskula; 131-167 pr. n. št.

→ Egipt iz 2 in 3. st. pr. n. št.

→ na zunanji nepovoščeni strani je kratek opis stinto

→ največ teh tablic v Franciji in Italiji (glede SV)

→ celo Karel Veliki se je učil na njih

→ izumili Grki, Rimljani prevzeli (R. so imeli tudi ploščice iz gipsa = "album", uporabljale so se za beležke, lahko so jih tudi ponovno uporabljali)

→ zauzemale veliko prostora

Papirus

→ ni zauzemal veliko prostora

→ čitljivost pisave je boljša (pisava calamus je pustil hinto)

→ napisana klasična dela gr. in rim. književnosti

→ v SV ohranjal dolgo, tudi če so uporabljali že pergament; pisarne opuščajo papirus na začetku 11. st. (suša in rastlina ni več uspevala)

→ domovina P. je Egipt, kjer so p. uporabljali že v 3. tisočletju pr. n. št.; delali iz stvrženih rastlin, ki je rasla v močvirnatem zgornjem Nilu in v delti Nilu; postal je pomembna roba, tako da so rastlino začeli vzgajati; do 4 m visoka, za p. vzeli kar je bilo pod vodo (40-50 cm); navezani trakovi so se nalagali na vlažno desko v več

⊕
Arabci v Egiptu prinesli tehniko izdelovanja papirja

slajh; vsak slaj posebej pa se je premazal z lepilom; tako so liste potem sušili in ravnali s slonovimi kostmi ali školjko; lahko se upovablja le en slaj, lahko tudi 2

→ pisalo se je v kolonah s pisalom, narejenim iz trstike = calamus; tinta se je delala iz sač in pisalo se je le z ene strani

→ Rimljani so p. dodelovali in je bil njihov p. zelo svetel, egipčanski pa je bil rjav ali rumen

→ p. najboljše kvalitete se imenuje AUGUSTA, LIVIANA, HIERATICA (bel, gladek in tanek)

→ EMPoretica se je upovabljal le za zavijanje

→ papirologija je znanost, ki preučuje zapise na p.

1.) egipčanski papirus

- 1877 nekaj 1000 komadov našli (od 4. do 11. st)

2.) Herkulanski papirusi

- v vili mesta Herkulanum 1752-1754 (1806 komadov)

3.) srednjeveški papirusi

- diplomatski in književni značaj

Pergament

- različne legende, kako je nastal

- MEMBRANA, CHARTA, CHARTA MEMBRANACEA, CHARTA PERGAMINA

≠ papirus

- lahko se zvija, je trdnjši, kompakten, lažje se piše na njem, primernjši je za kodeks in suitek; je pa dražja (kožo se nekaj dni namaka v raztopini → odstraniti ostanke mesa in dlake → razpeti kožo, da se posuši → premazati z oljem → koža se je gladila in vezala na določeno velikost) → najboljši pergament je iz kože fetusa; koža od telet, koz in ovac →

• v srednjeveških dokumentih ima pergament ime po živalih

- kakovost je odvisna tudi od proizvodnje: ^{dvajga, tako c} ^{so bili pergam} kodeksi ^{pravo bogast} italijani je bolj fina in dobimo bolj bel P, nem. in fr. pa "delci" bolj debele

- v antiki že uporabljali

- pomembna najdba l. 1947 v dolini Kumman (Z od Črnega morja)

- od 4. st. se vse pogostje uporabljajo → simbol SV

- 677 najstarejši merovinška dokument pisan na pergament

srednjeveški človek je na pergamentih pustil največji del duhovne dediščine; danes obstaja veliko knjižnic in arhivov, kjer so hi pergamentni kodeksi zbrani (Escorial v Madridu, Metropolitana v Zagrebu, ...)

- v pisarnah se je papir uporabljati še dolgo zatem, ko se je uveljavil papir

- najstarejši pergamentni kodeks najboljše kvalitete je EVANGĚLIARIUM SPALATENSE iz 7.-9. st.
- vredni kodeksi so bili škratni ali vleči, pisali so s zlatim ali srebrnim pisalom

• 5. - 7. st. + do 1/2 12. st. se še pojavljajo

• evangelijske ali liturgijske knjige

- so pa tudi brisali tekst, da bi dobili nov pergament za pisat (= palimpsestima), lahko pa se je ta zbrisani tekst ponovno prebral oz. so ga „oživeli“
- lahko se je uporabljal za zvitke

Papir

* 3 gl. faze proizvodnje:

① kitajska

- Kitajci so uporabljali svilo za pisanje, ki je bila draga, in bambusove ploščice, ki pa so bile težke in nerodne

- carski upravitelj tovarne Cai-Lun je l. 105 pr. k. uvedil papir iz zmletega struka svilene bube, svileno predivo odstranil in iz tistega, kar ni bilo v nikakršno rabo, proizvajal papir; to je nato zmlel v mlinu skupaj z vlakni bambusove trske, starih kup in dobljeno maso

maso namočil v gašeno apno; kaša se je
v sita pretresala in ko je voda
odtekla, je nastal list papirja, ki se je
samo še posušil

- kitajski trgovci so videli pomembnost papirja in to izkovichili; dolgo časa pa so tudi skrivali proizvodnjo papirja (Korejci I. odkrili)
- najstarejši papir kitajskega porekla najden v Turkestanu (150-900 pr. n. št.)

② arabska faza

- Kitajci so 751 napadli Arabce v srednji Aziji, vendar napad ni uspel, saj so Arabci prešli v protinapad in zavezeli mesto Samarkand v Uzbekistanu, kjer so izvedeli za skrivnost izdelovanja papirja in še isto leto odpuli tovarno; v naslednjih letih so jih odpuli še v drugih mestih
- uvedli nekaj novosti: uporabljali so stare lanene krpe, ki so jih mleli v mlinih na vodni pogoj in namesto bambusovih sit, so uporabljali sito iz železnih žic
- največje tovarne razvile v Siriji, pomembno središče trgovine s papirjem je Damask → mesto stika islamske in kršč. kulture; l. 1052 je zlata bula Konstantinca Monomaha napisana na papirju
- Arabci so z pol. in vojaško ekspanzijo privedli na evropska tla oz. v Španije, kjer je v 12. st. nastala I. tovarna papirja → IATIVA

- najstarejši evropski dokument na papirju je pismo sicilske kneginje Adelle iz 1109 v gr. in arabskem jeziku
- v Evropo je papir prišel v času, ko so se razvijala mesta, obut in trgovina in potrebe po papirju so zelo narasle
- sprva pergamenta niso hoteli zamenjati z papirjem, saj na papirju se pečat ni obdržal (velik in težak), so pa papir več uporabljali v šolah (učbeniki in skripte)
- Francija v 12. st., iz Španije, najprej uporabljali za notarske registre
- v 13. st. Italiji; najstarejša tovarna, ki še danes deluje, v Fabriano
- v Nemčiji šele okoli 1.1320 I. tovarne v okoli Kölna in Mainz
- iznajdba tiskar je vplivala na proizvodnjo papirja
- najstarejši zapis na Hrvaškem je TROGIRSKI EVANGELIJAR iz 1259

③ moderna faza

- vse večja potreba po papirju in pomanjkanje surovin za izdelavo sta narkozovali rešitev v iskanju bolj pocenih surovin in tako so našli LES; župnik iz Regensburga Schäffer, da se iz teh vlaknen navedi material, ki je zelo podoben papirju

Filigurani (=vodeni? znaki)

- odkrili Evropejci
- na listu neki brezbarvni znaki (geometrijski lik, gub, ime, ...); to so zaščitni znaki tovarne, ki proizvajajo papir
- lahko datiramo dokumente na podlagi tega (ali je falsifikat ali ne)
- I. taki znaki na papirju ital. tovarne v Fabriani 1.1271

- ta znak je odtis lika, črke, imena, ... s kovinsko žico, ki jo ustavi v kašo, ko je le-ta še na situ
- znanost filigranologija
- kontrolna oznaka: vzhodni znak
- 13. st. in začetek 14. st. pojavljali so se naslednji filigrani: križ, kvadr, trikotnik, zvezda, glava, orel, meč, ...; v sredini 14. st. gubi, ki so bolj značilni za 16. st.; v 15. st. so poleg inicialk uporabljali še cela imena proizvajalcev; v 17. st. so ti znaki večji in nosijo paze barvka; v 18. st. pa so upodobljene svetniške figure
- obstajajo tudi zbirke teh znakov
 - N. Liháčev → 4.258 znakov iz Rusije in deloma iz Z Evrope
 - Wanley je I., ki je zbral čez kot 1000 papirjev (vodenih znakov) okoli 1700

3. OBLIKE ROKOPISA

Switek (zvitek) → papyrus

- v starem veku najbolj razvit; v Egiptu okoli 3000 pr. n. št. se I. pojavlja; Grki prevzeli od njih, Rimljani pa od Grkov
- v SV se je imenoval ROTULUS
- prevladuje do 4. st.

če je zmanjšano, so drugi del ← tudi pergamentne svitke uporabljali

↓
puišili
fundacijska
listina iz
1530

- PAPHYRUS HARRIS v Londonu je dolg 40 m
- če je bilo besedilo, so uporabili več svitkov, vendar na vsakem je bila vsebina zaokrožena (eno poglavje)
- odvit svitek se imenuje EXPLICARE; odvijal pose je s pomočjo lesena palčke (tudi iz slonove kost porabljene na začetku ali koncu svitka)
- ponavadi pisali le na eno stran
- v starem veku pisali v kolonah, v SV po dolžini
- v SV je te zvitke uporabljali tudi cevke pri liturgijskih opravilih
- v antiki so se sprevlačili v glinastih posodah, v SV pa v kožah (kožni valjci)

Kodeks (K)

- mlajši CODEX
- starejši CADEX
- že v antiki so imeli K → dve tablici skupaj
- v SV in danes: knjiga napisana na roko, sprva na pergament, kasneje na papir

- predhodnik tiskane knjige

- že v 1. st. pr. n. št. → malega formata, namenjeni za šolo; v 2. in 3. st. je uporaba še večja; od 4. in 5. st. večja uporaba (rim. klasiki + Biblija); v 6., 7. in 8. st. je malo kodeksov, zaradi velike nepismenosti; od 9. st. se razmere spremenijo, svoje pa prinese tudi romatika, gotika in renesansa → prave umetnosti nastajale

- sestavljen (najosnovnejši) iz 8 listov oz. listov

- pisarji so si označili prstov, kjer bodo pisali + naredili črte za ravno pisanje

- predna stran = recto
zadnja " = verso

- najprej so pisali na vsak list posebej, nato pa zvezali; platnice so bile trde (koža, les), lahko tudi okrašene z dragim kamenjem; robovi so bili zaščiteni, še posebej pri dragocenih knjigah; nekateri K imajo zapunko (za zapret)

- velik del K vsebuje pravne predpise, tako da se ime K uporablja za zbirko pravnih predpisov; tudi zbirke javnih in privatnih listin se imenujejo K; zbirka cerkvenih zakonov

se imenuje Codex juris canonici;

- paleograf mora pozornost nameniti tudi ILUMINACIJI, ki lahko pomaga pri odkrivanju časa nastanka ali vpliva drugih pisarn in pisarjev; te iluminacije doživijo razvoj v teh kodeksih; sprva gre za ilustracije (puzovi iz knjige);

polka že
odnos človeka do
pisarja in
da je bila
zanimiva
podobna ko
ksa zelo
pomembna

- pomembni so tudi INICIALI kodeksa; v merovinginski dobi se imenujejo ZOOMORFNI INICIALI (liki ptic, rib); v karolinški dobi so imeli zlate ali srebrne inicialne; v 12. st. kombinacije tega dvojega;
- vsak kodeks ima svojo osebnost → vsa zahteva studij

4. SREDSTVA ZA PISANJE

Pripor pisarja

- kamen → dleto in ključivo
glinenaste ploščice → zašiljene kovinske ali lesene palčke
poroščane tablice → stilus
papirus → potrebno je odkriti pisalo, ki bo puščalo sled ⇒ rimske trske = CALAMUS, ki je zadržal majhno količino tinte
- ptičje pero se je izkazalo za dobro pisalo; scriptorium je miza pisarja, calamarium pa peresnica

Tinka → ATRAMENTUM

- ~ Kitajci naj bi jo poznali že v 3. tisočletju pr. n. št. naredili so jo iz saje, smole in vode, kasneje dodajali še prah lesnega oglja;
 - ~ latko se jo spreje z vodo, zato so ji dodajali soli
 - ~ dela pa tudi iz ekstrakta hrastovih srbk, katerim so dodali sulfate železa ali bakra ⇒ je odporna na vodo
- INCAUSTUM

~ proizvodnja tinte do 18. st. je zasnovana na empiriji, zato njena barva in kvaliteta varirata

~ za naslove poglavja, inicijale se uporabljala rdeča tinta (iz minija)

minija → minijatura

~ poznavanje tinte je pomembno za restavratorje ali čiščenje kodeksa, saj so arabski k pisani s tinto iz saj, ki ni odporna na vodo

~ ovinski vog kot čajica za tinto

5. OD POJAVA PISAVE DO LATINSKE ABECEDE

→ osnovna funkcija pisave je prenos sporočil; pisava v širšem smislu pomeni vsak sistem vidljivih oblik (slika, znaki, simboli, kombinacija znakov), ki imajo nalogo obveščati; v ožjem smislu pa pomeni sistem znakov, ki vizualno reproducirajo elemente govornega jezika = pisava je grafični prikaz jezika in njegova vizualna podlaga

→ tisočletja so iskali pisavo; najstarejši sistem je bil **PIKTOGRAFSKI SISTEM** = sistem slikovne pisave; piktogram je slika predmeta, dogodka; je najbolj razumljiva in univerzalna pisava; uporabljali kamen, kost, kovino, les, kožo, tkanino, ...; piktogram ne predstavlja zvokovno besedo → s piktogramom se ne more dešifrirati jezika

I. začetki pri Sumer
(4000-1800 pr. n. št.)

→ **IDEOGRAFSKA** ali **PIKTOGRAFSKA PISAVA**; ideogrami niso več le slike predmeta, ampak njegovi ideji ali pojmom ali celo simbol

mačka → ni le mačka, ampak predstavlja zvižčajnost

znak-simbol je postajal grafični zvok govorne besede → osnova za razvoj prave glasovne pisave

→ **SILABIŠKA PISAVA**; ista glasovna skupina se enako izraža v vseh besedah, ki imajo to skupino; št. znakov za zloge se je zmanjšalo

→ **ALFABETSKA PISAVA**, v kateri ima vsak glas svoj znak;

→ iz piktogramov se je razvil **KLINOPIS**

- 3100 pr. n. št.
- mehka glina → žganje v peči
 - religija, astronomija, pravo, trgovina, zgod., filoz., ...
 - najprej Sumerci, nato prevzeli Babilonci in nazadnje še Asirci (Ugariti); od Sumercev so to pisavo prevzeli tudi Hetiti

→ v Egiptu **HIEROGLIFI**

• sredina 4. tisočletja pr. n. št.

• obnačalo se je k enostavnim oblikam

→ Egejsko morje: **LINEARNA A in B PISAVA**

le ta dešifrirana

feničanska!

→ najstarejšo (spomenik) ↘
 ↗ alfabetško pisavo so odkrili okoli 1500 pr. n. št. v Bibliosu; enostavnost alfabetske pisave se je kmalu pokazala za prednost (veliko!); iz te pisave se je razvila grška pisave iz te pa latinska
 imajo še nekaj črk feničanskih oblik

→ na Kitajskem, Japonskem, Indiji, Indoneziji pa je še razvoj v nasprotno smer → vse več znakov

6. LATINSKA PISAVA 312. OBDOBJA

Klasifikacija in opča periodizacija latinske pisave (=LATINIČA)

→ glede na uporabo se pisava deli na:
 - knjižno
 - dokumentarno a. poslovno

→ J. Maffei klasificira lat. pisavo na:

glede črk	{	• majuskulo → velike črke	<u>ABCD</u>	→ 2 črti
		• minuskulo → male "iskane"	<u>abcdef</u>	
		• kurzivo → poševne		

lahko sta kurzivni

→ latinska pisava ima v različnih deželah in v različnih obdobjih različne značilnosti

→ periodizacija

① rimsko obdobje (1.-8.st.)

• tipi latinske pisave, ki so nastali v času

kapitula - kapitalna pisava KP

• uncijala,
poluncijala

nacionalne
pisave

- ahujska KP kot epigrafska KP → epigrafski tipi: kvadratna KP, rustična KP, kurzivna KP → razvijajo analogni tipi
- kurzivna minuskula je tip pisave, ki predstavlja zadnji stadij razpadanja KP srednjeveško obdobje (7.-14. st.)
 - vizigotska, merovingiška, beneventanska pisava → nastale iz vim. kurzivne minuskule
 - inzularne pisave Anglije in Irske
 - prekarolińska, karolińska, karolinška-gotica, gotica, humanistika
 - stara in mlada kurzivna pisava (poseben stil latinice, skatero so pisani starejši papeški dokumenti)
- ③ moderno obdobje (od 15. st. dalje)
 - humanistična pisava
 - moderne pisave
 - kalligrafika

I. pojav latinice in njen razvoj do (latinica) 1. st. pr. n. st.

- lat. abeceda nastala iz gv. alfabetu
- Fenicjani pisali iz desne proti levi; Grki so pisali eno vrsto iz desne proti levi, drugo pa iz leve proti desni
- nimajo znake za vokale
- imajo znak za

• več glasov

• manj glasov

→ v Italijo so prišli črki iz Halkidike na otoku Evbeju (Z del Egejskega morja); gv. 8. st. pr. n. št. alfabeta, ki so ga prinesli v Kume (Cumae) je imel 24 črk, drugače pa ima gv. alfabeta od 22 do 27 črk; Italiki so prilagodili ta gvsko-halkidski alfabeta in tako so nastali etruščanski, umbrijski, faliskijski in latinski alfabeta

Latinci prevzeli alfabeta POSREDNO preko Etruščanov in ne od južnoitalijskih črk

→ najstarejši zapis zapisan z lat. črkami je LAPIS NIGER (1899 na Rim. forumu)

- KP primitivnih oblik = ARHAJSKA KP
- 6. st. pr. n. št. nastal
- pisan kot bustrofedon: ena vrstica iz leve proti desni, druga iz desne proti levi
- vsebina ni poznana (najverjetneje kul. značaj)
- 21 črk
- majuskula, iz katere so se razvile vse starejše latin. pisave; črke so tudi malo poševne (se nagiba k kurzivni pisavi)

→ FIBULA PRAENESTINA

• drugi najstarejši zapis

→ da so Latinci ves prevzeli keltski alfabet, kažejo tudi neka odstopanja od klasičnega gr. alfabeta

• Grki: 2 črki za glas E (eta in epsilon)

Latinci: samo en E (od epsilon)

eta uporabili za glas h od Cicero na do konca rim. cesarstva latinska abeceda ostaja nespremenjena; za časa Klaudija so poskušali uvesti nove znake, vendar ni uspelo

→ danes ima lat. abeceda 26 črk (3 več kot v cesarski dobi)

→ v 11. st. se uvede črka W

v 17. st. se začne razlikovati I od J in U od V

→ svečani napis: TITULI; najsvetanejša oblika pisave za titulo je ^ICAPITALIS QUADRATA, malo manj svečan pa ^{II}CAPITALIS RUSTICA, večina črk tega tipa lat. pisave se lahko upiše v kvadrat (=kvadratna KP); je v povezavi s šivino in višjo črk

epigrafska KP

- pisava svečanih napisov
- drugi tip epigrafske KP
 - na kamnitih spomenikih
 - podaljšane črke, tako da jih lahko razpovedim v pravokotnik

^{III} KURZIVNA KP

- pisava slobodnih potez (hitrost in nemarost pri pisanju)

- pisava kaže, da tekst nima širšega ali običnega značaja
- stilus ali oster predmet za pisanje
- analogen kurzivni majuskuli na povuščenih tablicah, s tem, da je KP na zidovih večja

→ razvoj latinske pisave na epigrafskih spomenikih

→ to pripada k epigrafiki, a je pomembno, da razumemo, kaj se je dogajalo s knjžno pisavo, ki se je iz trdih materialov preselila na papirus, povušene tablice in pergament

Knjžna kapitalna pisava (KP)

~ pred 4. st. jo v rim. dobi skoraj ni in to zato, ker je papirus neuporaben

~ 2 tipa, ki sta analogna tipoma v epigrafski pisavi:

- epigrafska ^{kvadratna} KP = knjžna elegantna KP
- " - rustikalna KP = knjžna rustikalna KP

• razlika v odnosu višine do širine črke

~ pičeje pero, pergament

• rustikalna KP ima iztegnjena črke, pri elegantni je višina in širina črk enaka; to se še posebej vidi pri črkah C, D, E

Vatikanska knjižnica ← več kodeksov napisanih
ima več Vergiljevih del bljatala od elegantne
napisanih v tej pisavi ←
2 kodeksa: - Vergilius Augusteus } pred 4. st.
 - " - Sangallensis }

črke so enako velike,
vazen F in L sta malo
večja

~ že prvi epigrafski KP se srečamo s kraticami,
prvi knjižni KP pa te kratice imenujemo SU-
SPENZIA (izpustijo se zadnji deli besede);
če je beseda okrajšana, nas na to opozovi
znak

1.) B̄ = - BUS

Tako se krajšajo vsi dlativi in genitivi množi-
ne 3., 4. in 5. deklinacije in veznik -que.

2.) - ali ~ → okrajšana črka M

Rukopisi kvse. vsebine imajo posebne kratice =
nomina sacra

$\overline{DS} = DEUS$

$\overline{DMS} = DOMINUS$

$\overline{DNS} = DOMINUS$

~ LITTERAE CONTIGUAE: zadnja poteza črke je
tudi I. poteza naslednje črke $N = NT \quad M = MT$

~ knjižna KP se je uporabljala med 1. st. pr. r. do
do 6. st. → potem se je uporabljala v naslovih
knjig in poglavij
→ izhaja beseda "kapitla"

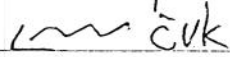
duktus - poteza pisave

NM

1.-4. stol

Kurzivna majuskula = kurzivna KP

- Rimljani so knjižno KP prilagodili vsakdašnjim potrebam, ker niso potrebovali počasno in veliko pisavo
- to je III. razvojna stopnja knjižne KP
- = rimska kurziva, stawa kurziva
- črke so neizmenno iztegnjene (nenake); spaja se jih z ligaturami, kar pomeni, da se črka povezuje s predhodno črko → črke se spremenijo in branje teh tekstov je težje; oblika črk je odvisna tudi od pisarja in njegove hitrosti pisanja → pisar da pisari individualen značaj
- pisava ima poslovni značaj: ugovori, potrdila o izplačanih računih, privatna pisma, ...
- pisalo na povojčene tablice, svincene ploščice, papirus, zidove
- stilus in kalamus za pisanje

tudi vplivale na obliko črk

Osnovna tipa:

- kurziv. majuskula pisana s kalamusom na papirus = pro individualno (pisarju)
- pisana s stilusom na povojčenih tablicah črna ploščica v zlatih okvirih
- ostankov te pisave je veliko; že iz 1. st. pr. n. št.
↓
 - papirusi iz Egipta
 - povojčene tablice iz Evfalija

tudi stari teksti imajo
manj ligatur; črke A, B, E, K, S
imajo največkrat ligature

- površne oblike ligature
neenaka višina črk } obče značilnosti

- od kalamusa je odvisna zadržanost črk in omogoča, da se več črke povezuje (več ligatur); stilus omogoča manj ligatur

- teksti pisani na voščeni in sušeni tablicah dajejo vtis kot da so črke razstavljene na svoje dele ↴

M | III F | E | I

- težje branje tudi zaradi relativno velikim št. kurzivnih abeced ter po individualnih pisarjih različnih pisarjev

- v 4. st. je prišlo do formiranja MINUSKULE, ki je kot praktična pisava uspešno odločilnega življenja izvinila kurzivno majuskulo → le-ta se je uporabljala nekako od 1. do 4. st.

Unciala

(gr. in lat. pisava z enako visokimi zaokroženimi velikimi črkami, ki se je uporabljala od 4. do 8. st.)

→ majuskulna pisava rim. dobe, ki je nastala v dobi cesarstva

→ na kamnitih spomenikih + tipična knjižna pisava

→ je rezultat odgate KP in bolj sušodne kurzivne majuskule

$$a = A \quad (\alpha) \quad b = \beta \quad c = \epsilon$$

- kodekse se piše do 9. st.
- Toustain in Tassin sta uvedla ime unciala
- Traube: pojav U v zvezi s prevodom Biblije iz gr. v lat. jezik

Schiaparelli: spodpija in ^{pred} pravi, da je U 4. st. potekala arhajska faza uncialne in poluncialne, ki je v dobi Diokleciana našla ugodna tla, da se je razvila proti obližjem gr. uncialne pisave

Steffens: v U vidi modifikacijo KP, ki je bila navržena z zaobljenjem njenih oglatih črk

→ na U je vpliva tudi prevlada pergamentnega kodeksa nad papirusnim svitkom, kajti pergament je omogočil bolj izumetničeno oblikovanje črk, v 4. st. je pomembna Biblija, ki ji uncialna pisava zaradi svečane, lepe in berljive pisave, odgovarja; Biblija je tudi afirmirala in razširjala pisavo

→ gr. in civilska uncialne se imenujejo USTAVNE PISAVE

→ U je pisava, katere lastnosti so vidne na prvi pogled; značilna je ovalnost in naglašenos; uncialne lastnosti vavirajo v posameznem vokopisu,

→ E. Chatelain in E. A. Lowe se ukvarjata z datiranjem teh vokopisov ↓

kodeks je starejši, če so črke večje, proporcionalno
lepše in organizirane v duolinjskem sistemu; v
starih kodeksih črke D, F in L prehajajo zgornjo
linijo, Q in P pa spodnjo; v mlajših kod
ksih je to še bolj izrazito; neizmerno široki
črki M in N sta tudi znak starejših kodeksov; v
8. st. je U doživela renesanso, kar pomeni, da se v
ospredje vračajo stare lastnosti in lahko pride
do narečne interpretacije!; tudi kvartice la-
hko uporabimo za datiranje → starejši rokopis
jih imajo manj, so pa podobne kvarticam ru-
stikalne in elegantne pisave; tudi verske kvartice
tudi spajanje črk značilno, stari kodeksi ne
poznajo razstavljanja besede, novi kodeksi pa
uprabljajo ločila (seveda ne današnjih, le kaka
točka in podobno)

→ okoli 400 U kodeksov

→ EVANGELIARIUM CIVITALENSE iz 6. ali 7.
st.; razumeli so jo kot relikvijo in se vanjo
podpisovali ljudje iz vladarskih hiš, med
njimi sta bili tudi hr. kneza Tjipimir in Branimir

→ uncialni rokopisi v Angliji in na Irskem

→ U je 5 stoletij dominirala; tudi, ko so jo
izvile druge pisave, je ostala kot okrasna
pisava naslovov in včasih tudi celih strani

a = a g = ɣ r = r

Polunciala

- prvežno minuskulna knjižna pisava zaobljenih oblik, ki so se uporabljali v kodeksih od 5. do 9. st.
- benediktinca Tassin in Toustain uvedeta to ime
- se ne poučujta njen nastanek: oni jo imajo za neposredni derivat U, drugi v njej vidijo kaligrafirano kurzivno minuskulo, tretji opazajo v njej elemente kurzive, U in KP (= mešana pisava)
- Schiaparelli je sledove te pisave zaznal že za 3. st. ⇒ arhaijska polunciala
- je minuskulna pisava in scriptura mixta istčasno
- sinhronični pojav in uporaba različnih pisav sta uplivala na to pisavo
- veliko je napisanih kodeksov z versko vsebino v tej pisavi (= krščanska pisava jo nekateri imenujejo)
- tudi tu je potekala minuskualizacija črk, najprej črk b, d, g, m, q, v, s; obstaja več tipov te pisave; a, ɣ, r pa so karakteristične črke in veljajo za vse oblike
- z vzkopisi, napisani v tej pisavi, sta se ukvarjala E. A. Lowe in E. Chatelain

če imajo črke b, d, m, v ali pa b, g, m, s miniskulno formo, jih je treba uvrstiti med poluncialno pisavo

- sistem kratic je v glavnem enak kot pri majhni skulnim knjižnim pisavam, edino uporaba znakov okrajšav je malo drugačna: črtica ne pokriva vseh črk

d̄m = deum

V tekstih z versko vsebino se krajša vna mina sacra. Vse te kratice lahko uporabimo za pomoč pri datiranju teh rokopisov.

- 4 obdobja:

1.) formiranje pred 5. st.

2.) obdobje izpopolnjevanja v 5. in 6. st.

3.) -" - upadanja v 7. st.

4.) -" - čistega upadanja v 8. in 9. st.

- ligatur je v tej pisavi veliko več kot pa v U; črka se z eno potezo enostavno spoji z drugo

L = li

- litterae contiguae so zelo redke

- uporablja se ločilo točko, ki se uporablja nedosledno

- novi odstavek se začne s povečano črko

- v starih kodeksih besede niso nikoli vezane v ljane, v mlajših pa včasih

- najstarejši rokopisi so:

- FASTI CONSULARES (popis konzulov med 487-494)

- DIDASCALIA APOSTOLORUM

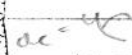

- pismo IULARIJA

- CHRONICA

- SPLITSKI EVANGELIJAR - lepa kaligrafska holun ciala →

PROPORCIONALN - sova zmeren, v enakem deležu

še nekaj kurzivne minuskule, karolinške minuskule, beneventane, karolino-gotice, unciale;

ae =
as =

Kurzivna minuskula

teško berljiva, nekateri literarni
contiguas in regular

- na začetku 4. st. (306) zaradi potreb vsa kdajšnjega življenja
- nov tip lat. pisave, ki predstavlja poslednjo stopnjo KP in je temelj vseh kasnejših srednjeveških lat. pisav
- stara rim. kurziva, mlada rim. kurziva, rim. kurzivna minuskula
- prve sledi segajo v 4. st.
- različno interpretirajo razvoj: eni pravijo, da je naslednja stopnja kurzivne majuskule, drugi pravijo, da gre za vpliv U
- od kurzivne majuskule je nasledila razbito formo črk, neproporcionalnost in ligature, od unciale pa obliko nekaterih črk
- odgovarja poslovnemu svetu in lahko se hitreje piše; vsak pisar oblikuje črke na svoj način → individualnost pisarja; kljub temu ima ta pisava tudi skupne značilnosti:
 - črke se gibljejo v 4 imaginarnih črtah
 - veliko ligatur
 - kratice
 - črke ne poznajo razlike v debelini pisave
 - težko berljiva

- od 4. st. se kot sredstvo za pisanje uporabljata ptičje pero, ki omogoča hitro pisanje, spojijo črke z ligaturami in črke postajajo zaobljene

obči stil pisanja

- nekatere ligature se formirajo tako, da se ena črka spoji z naslednjim zgornjim delom naslednjega duktusa in

tako se naslednja črka zmanjša in zglada kot da se je zakavčila za črko, ki je pred njeno posebnost →

Thompson's

- če analiziramo dokumente pisane s to pisavo bi lahko videli več variant abecede te pisave → vsak rokopis bi moral posebej preučevati

ligatur je veliko in pri teh spajanjih pride do takih deformacij teh črk, da je potem težko brati; kasnejše „nacionalne“ srednjeveške pisave so od te pisave prevzemale ligature in jih prilagajale svojim črkam; težava pri branju pa še posebej povzročajo ligature, ki nastajajo s spajanjem besed

- št. kvatic je tu nekaj več (kot v dosedanjih pisavah); poznamo suspenzije in kontrakcije

piše se prvih nekaj črk, druge se opusti

znotraj besede se izpostavlja ena ali več

auspewerija

kontrakcija

\overline{nom} = nomine

\overline{eps} = episcopus

- je pisava poslovnih dokumentov in privatnih pisem; v 7. in 8. st. so jo uporabljali tudi v kodeksih

- najstarejši zapisi:

 - DE PRETIIS RERUM VENALIUM

- od 6. st. naprej se je uporabljala tudi kot knjizičar pisava, ki se lažje bere, saj je ka-

- ligvrafijska, proporcionalna = polkav zivna minuskula

- pisava živeča tudi na Hrvaškem (Trogirska suinčena ploščica iz začetka 6. st.; je verske vsebine)

- v 7. in 8. st. je to pisavo v Z delu Sredozemlja začelo uveljavljati lokalno zaznamovanje → „nacionalne pisave“

- njene sledi se vse do 10. st., v Italiji do 15. st.

Miniatura kodeksa rim. obdobja

- ni ohranjen niti en primerek starejši praksa iluminiranja od 4. st. pr. n. št.

- Plinij Starejši pravi, da je pisec Marko Terencija Varo napisal 700 biografij slavnih Rimljanov (+ portreti)

- 2 najstarejša iluminirana kodeksa sta kodeksa Vergiljevih del: Vergilius Vaticianus in in Vergilius Romanus

↑ 76 listov

VL: nekatere slike kažejo na izvedno tehniko, ki nam lahko pove kaj o I. iluminirani šoli; slike uokvirjene v okvirih rdeče, črne ali bele barve; poleg je lahko tudi tekst

VP: 309 listov in je okrašen z 19 miniaturnimi vsebinskimi listi kot pri VL, le da je ta še povsem pesnica

- preslikavali so tudi miniaturo, ne le tekst
- v to obdobje spadajo začetki okraševanja inicijal, za čas barbarov (6., 7. st.) se ta razvoj prekine

Kratice

- povzročajo težave
- št. kratic je različno
- poznavanje kratic ima dvojni cilj:
praktični in kritični

točno lahko beremo glede vrste kratic pisane tekste
lahko pokažemo čas in kraj nastanka rokopisa

- uporaba kratic seže v rim. dobo
- potreba po okrajšavi se začne, ko se nek pojav stalno uporablja
- za razvesitev kratic je pomembno znanje latinščine

→ 2 skupini:

a) kratice vim. obdobja

b) " - SV

- v zgodnji dobi niso tako številne

- v gotici največ

- v času humanistike po-

časi izginjajo

- kratice spremlja znak okrajšave

- suspensija

- kontrakcija (izpostavlja neke črke v besedi)

gva = gratia

ois = omnis

- kratice, ki nastajajo zaradi potrebe znakov, ki imajo stalen ali relativen značaj

- kratice za konvencionalne znake

? - = est

- nekatere kratice so značilne za določen čas, kraj, znanstveno vejo

• najstarejše na napisih in pripadajo k suspensijam (tip kratice, ki imajo eno ali več začetnih črk, preostanek pa je označen z znakom okrajšave dvakrat ista črka, pomeni umno žino)

• večzložna beseda se krajša tako, da se zapiše samo začetni soglasnik vsakega zloga
HRD = heredes

• M ali N → nad - ali ~

• notae tironianae, ki se prvič pojavijo Ciceronovemu sužnjcu Titu; te vrste kratice uporabljajo v govorniških spisih; sestoji glavnega znaka in pomožnega znaka, ki je manjši; iz vim. obdobja ni ostal noben rokopis s tironskimi kraticami; najstarejši je iz 7. in 8. st. → merovinška + karolinška doba

• nomina sacra so kratice kršč. cerkvene terminologije

• notae iuris ali pravne kratice; nastajajo na 8 načinovi

te kvatice so v pravnih
dejavah stvar otežkočale,
je prihajalo do narobnih
interpretacij → prepoveda
kvatice; pozneje se ponovno
uveljavijo v Evropi
(iz samostana)

458 in 530 rim. senat
533 cesar Justinijan

Številke

• v SV 3 načini pisanja številke:

- 1.) grški → • cerkvena spisi
- 2.) rimski →
- 3.) arabski →

~ v SV omejeno uporabljali

~ so indijskega porekla,

Arabci so le prinesli v

Evropo

~ začeli uporabljati konec

12. st., v 13. st. so jih že

uprabljali v mat. priročnikih

~ v 15. st. začnejo prodirati v listine in se v
(17. st.) postane uporaba obča

- SV jih je vzel in za-
držal do kraja

- $\bar{I} = 1.000$

- $\bar{V} = 5.000.000$

- CCCC = 400

- III^c = 300

- II^M = 2.000

7. LATINSKA PISAVA V SV

Obči pregled razvoja pisave
od 7. do 12. st.

→ propad rim. cesarstva in na ruševinah te države so nastala nacionalna kraljevstva: v Galiji frankovsko, v Španiji vizigotsko in v Italiji langobardsko; lat. pisava se je ohranila, le kurzivna majuskula se je izgubila;

KP kot pisava naslovov

← kurzivna minuskula kot pisava poslovnih dokumentov in kodeksa; prav na osnovi te pisave so se začeli pojavljati novi tipi lat. pisave specifični za posamezno specifično območje

slohuden ductus,
neproporcionalna,
nekaligrafska,
površna, težko berljiva

od 7. do 12. st. so se formirale nacionalne pisave

- italijanška predkarolinška minuskula
- beneventana v J Italiji in Dalmaciji
- merovingška v Franciji
- vizigotska v Španiji

in karolinca, ki se je uspela vsiliti kot edinstvena pisava v Evropo

→ v 7. in 8. st. se začnejo lat. pisave cepiti, kar veliki pa postavlja razhaj na eno samo pisavo: beneventana bo živel kot lokalna pisava J Italije in Dalmacije

→ unciala in polunciala v kodeksih dadržale
dog.st.

→ delo samostanov je v tem obdobju zelo pomembno: prepisovali kodekse, ki so pomembni za versko življenje + dela starih klasikov

- Kasiodor
- Vivarium
- Monte Cassino (Benedikt iz Nursije)
- Bobbio
- Luxeuil v Franciji
- Sankt Gallen v Španiji
- Fulda (iluminatorska šola)
- sv. Emmerama v Regensburgu (pisavska in iluminatorska šola)
- Sv. Kirševan na Hrvaškem

→ volkopis ne nastane zaradi komercialnih potreb (v antiki zaradi prodaje), temveč zaradi verske potrebe

→ migracije redovnikov → migracije kodeksov, kar je pomembno pri oblikovanju pisave in miniaturre

→ te pisave so bile bolj kaligrafske, pisarje je posuhtil prepisovanju, kot da je to edino kar misli v židiju uvesti

→ treba je poudariti pomembnost KAROLINŠKE RENESANSE glede razvoja pisave in kodeksov → Karol Veliki in njegova dvorna šola → en tip lat. pisave v obliki KAROLINŠKE MINUSKULE

→ INZULARNA PISAVA

- Irska, Anglija

Italijanska predkarolinška minuskula (predkarolina)

~ v 2/2 8. st. se je iz polkursive pisave in pod vplivom ostalih vrst lat. pisave v Italiji razvil nov tip minuskule knjižne pisave z variantami, ki so značilne za določeno središče; vsaka ta varianta ima svoje ime, we skupaj pa se imenuje PREDKAROLINA; v 9. st. v Italiji to zamenja kar. minuskula, na Italije pa beneventana

- ~ kažejo se vplivi uncijale in poluncijale
- ~ kratek čas v veljavi → prehodna pisava
- ~ kodeksi so osivo mašeni z inwencijami in umetniškim okusom; malo inicijalov, okrašeni so v glavnem s pticami, vrbom, psom, vedko dovolikom (nekateri pravijo, da je do tega prišlo zaradi težkih pol. in kul. razmer)

Kurialna pisava

(poseben stil latinice, s katero so pisani starejši dokumenti papeške pisarne)

→ 5 obdobjih papeške pisarne

① do 772

- niti enega originalnega dokumenta, tako da je težko govoriti o pisavi iz tega časa; predpostavlja se lahko, da je

kol da bi imela dvojni naziv med
vitalni, čre pa imajo najhujšo osnovo
nabav silijo v višini

to bila vim. kuzivna minuskula

(2) 772 (papež Hadrijan I.) - 1049 (Law IX.)

- najstarejši dokument je pismo papeža Hadrijana I. iz 772, pismo je s specialnom minuskulom ali kuzijalom stava (papyrus) mlada (pergament; od začetka 11. st. do začetka 12. st.)
- 52 dokumentov dvanajstih

a = ω
g = 2
f = δ
e = δ

→ na začetku 12. st. papeži opuščajo kuzijalno pismo in uvajajo cesarsko diplomatsko minuskulo

- zmanjšala črke kuzijale
- vpliv karolinške minuskule

Beneventana (Italija)

- 774 Karol Veliki premaga Langobarde, ki so še vedno obdržali oblast nad Italijo; Benevent

Konec 8. st. je bil obnovljen samostan Montecassino in z njim njegova pisarna;

- v 7. in 8. st. → unciala in polunciala ter kuzivna minuskula, ki je v montekasinski pisarni začela dobivati svoje specifične oblike, ki kažejo na kaligrafsko tendencijo in konec 8. st. je nastala BENEVENTA (nov tip minuskule); razširila se je tudi v Dalmacijo;

- 20 rokopisov iz sv. Kriševana l. 1449
- ne smemo ga primerjati z langobardskim

nacionalnih variantah lat. pisave;

• veliko različnih poimenovanj, vendar je pravilna le SCRIPTURA BENEVENTANA (Luw)

• najstarejši dokument:

- ARS GRAMMATICA od Donata (779-797)

- ETYMOLOGIAE Izidova Sevilskega je še starejša

• 4 obdobja:

1. začetki B

• 2/2 8. st. - konec 9. st. (896) → redovniki Montecassina preselijo v Capua = predkapuansko obdobje

• kurzivni izvor B

• oblika črk ni ustaljena

• uporaba kvatic in ligatur ni dosledna

2. kapuansko obdobje

- konec 9. st. - konec 10. st.

- ligature, kvatic, morfološke značilnosti postajajo konstantne

- lastnosti B so omejeni

3. 11. st. - konec 12. st.

- B vokopis doseže (vkh) v oblikovanju pisave in v dekoraciji

a = a e = e r = r t = t
i = i m = m n = n u = u

- veljavni oglati tip

- pisava je pravilna, pri miniaturnih biz. vpliv

4. konec 12. st. - konec 13. st.

• preveč poudarja oglate komponente pisave = višina črk ni enaka; pomožne črte se redko

o značujajo

- morda je gotraa v 13. st. vplivala na oblikovanje B črk
- B pojavija približno istočasno kot karolina
- v Kalabriji in Lukani ni sledov B, saj so brle te pokrajine pod vplivom gv.-biz. kulture; Sicilija je pod vplivom Arabcev, tako da se je B uveljavila oz. v teh mestih so pomembne pisarne: Salerno, Cava, Neapelj, Benevento, Bari, ...
- Loew: B je nastala s kaligrafskim knjizne kursive minuskule
- nastala in uporabljala kot knjizna pisava + pisava dokumentov in diplomacije
- v Dalmacijo je B prešla preko trgovine in preko komunikacije s samostanom Montecassino in Tremi → zaobljena B je identična tisti v Tremi; uveljavila na Rabu, Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu, Korčuli; najpomembnejša je pisarna Sv. Krievana v Zadru;
- ima nekaj elementov predkaroline; kaligrafske tendence kažejo, da so B, vizigotica, neovinska minuskula in karolina nastali iz rim. kursive minuskule
- poteze pisave so tanke in debele; spava oblat kasneje oglata; črka A je črka po kateri prepoznavno B a
- enklitične in proklitične ligature
 - ↓
 - ena črka spoji s predhodno
 - ↓
 - črka spoji z naslednjo

nekateri imajo ligature na oboi načina; najpogostje se uporabljata le ligature: ei, fi, gi, vi, ti; ligature so pomemben kriterij za datiranje rokopisov;

- spenjanje črk → zadni duktus ene črke se pokriva s prvim duktusom naslednje črke (ba, do, oc, od, pa, pot)
- kvartice - ene so značilne za eno obdobje, druge za drugo → datiranje; znaki so: ① en, dve ali več črtic, ki so lahko večkrat valovite;

- ② semikolon (točka in zaveza); ③ črtica, ki seče črko, kar označuje suspenzijo;
- ④ apostrof (izpuščen -s ali -us); ⑤ majha st. 2, ki se pojavi namesto črtice ali pa pomeni, da je izpuščena črka R; če je st. 3, potem je izpuščena črka -m

q = quod

Te kvartice so značilne tudi za ^{druge} pisave tega obdobja

• kontrakcije āma = anima

4 obdobja:

- 1.) v 8. in 9. st. je sistem kvartic nestalen
- 2.) v 10. st. postane stabilen
- 3.) v 11. st. nekaj novih znakov za krajšanje
- 4.) v 12. in 13. se nekaj novih

• ločila lahko tudi uporabimo za datiranje; znaki interpunkcije

v 8. in 9. st. je ni stalnega sistema znakov (točke od 9. do 14. st. pa so ti znaki enaki znakom karolinških volkopisih; v 11. st. se uvaja?)

- v JV Italiji in v Dalmaciji se B razlikuje od B v Montecassinu

- je obla = BARI TIP B

- v Dalmaciji so uporabljali tudi oglato B

• 600 kodeksov (teološka vsebina, dela rim. klasikov; večina jih je anonimnih)

• ornamentacija se je razvijala od skromnih začetkov do visoke umetnine; vplivi iz Z in iz V; razvoj je analogen razvoju B (str. 43)

① ornamentacija je skromna; I. inicijali irskega porekla

② napredek v dekoraciji; kot okrasni element se uveljavlja profil človeške glave

③ VRH → inicijali veliki, lahko tudi zez zelo strani; različne barve in motivi;

eden najlepših ← biz. vpliv se je povečal; vpliv nem. mini-
iluminiranih atorne šole

kodeksov je ④ upadanje estetskega izgleda pisave in
LEGENDA SV. ILUMINACIJE

BENEDIKTA

IN SV. MAURA

TRIGIRSKI EVANGELIAR

KALIGRAFIJA = lepopisje

magnum scriptum, godelona quindali

scriptura merovingica

Merovinška pisava (MP)

- je lat. pisava nastala na osnovi vim. karolin-
ske minuskule v Merovinški državi od 6. do 8. st.
- upoštevala v knjigah in v diplomatskih dokume-
ntih

→ v 6. st. je karolin-
ska minuskula začela doživeti
neke posebnosti in razvila se je MP; v 12
8. st. se je razširila na del Švice, z Nemčijo
in Italijo

→ je KNJIŽNA PISAVA in ima kaligrafske
forme, ki so različne (vsaka pisava ima
svoje)

- neobičajna dolga os črk; veliko ligatur;
črke so naginjene na levo; stisnjene črke
- neposredna vez z vim. polkarsko
- več tipov MP:

① pisarniška MP

- I. sledi MP v rokopisih sv. Avita
- diploma Klotaara II. iz l. 625 → prototip
vseh kasnejših diplom kvaljevške pi-
sarne

② pisarna opatije v Luxeuilu

③ " " samostana v Laonu

④ " " " " Corbie

- najaktivnejša pisarna
- 6 podtipov

⑤ tip - I

⑥ tip - h ali burgundski tip

⑦ predkarolinška minuskula v delu Nemčije in

ime po pisarnah
↓
KNJIŽNA MP

Švice ima malo elementov MP

→ ornamenti merovinjskih vokoписov so sivoma šni (inicial sestavljen iz ptic ali vihel); v 2. l. st. se pojavlja človeški lik; vdeča, zelena, rumena barva

Vizigotska pisava

a = u g = 9 t = α

→ je lat. pisava, ki se je razvila iz vim. karziuna minuskule in se uporablja izključno na Pi-
vinejskem polotoku od 2. l. st. do konca 12. st.

→ na pisavo in kal. so uplivali vzhodni

Vizigotiz — v Španiji (Arabci, vohkonkvista)

so pred Arabci pobegnili v Astoravijo
→ v 12. st. je začela karziuna minuskula do-
bivati specifične oblike in konec 7. st. se je
razvila VP → knjižna pisava

a = u

g = 9

t = α

pisava dokumentov (do 14. st.) veliko ligatur
→ arabska pisava uplivala na občo obliko
črk

(povezava s karziuni)

Mabillon → nazive (scriptura visigothica)
ponavadi on daje

→ pomembni samostani Toledo, Silos, León, Tuy,
mesto Sevilla je postalo središče kulture

→ knjižna VP je v Kataloniji v 9. st. zamenjala
karolinška minuskula (povezava s frankovsko
državo)

→ za liturgijsko vsebino VP niso hoteli uporabljati

in nakoncu 1080 v Leonu so prepovedali uporabo VP, kljub temu pisarja živi do 12.st., ko jo zamenja karolina

→ paleografij ločijo 4 obdobja

→ skupne obče značilnosti:

- karakteristične črke so A, G in T
- vplivi unciale
- kratice se označujejo z valovito ali ravno črtico nad katero je pika
~ -

(kontrakcije, nekaj specialnih kratic)

- naslovi poglavij so pisani z zelo izumetničeno KP, ki karakterizira srčasto črko O; konci črke S se razvijajo

- rokopisi imajo značilnosti pivinejskega latinizeta

① obdobje formiranja (8./9.st.)

- poteze težke
- črke široke
- besede se ne ločijo

② obdobje izpopolnjevanja (8.-10.st.)

- več ločenih besed
- črke niso stisnjene

③ vrh (10.-11.st.)

④ obdobje upadanja (12.st.)

- kažejo se vplivi karolinške minuskule

→ ornamentacija se je počasi razvijala, čeprav se ne more govoriti, da gre za večjo umetnost; vsako območje ima svoje značilnosti

→ na koncu 11. st. je skupaj s karolinom proučevala tudi karolinška miniatura; v Kataloniji se je ta proučevanje začel že v 9. st.

→ 281 rokopisov z VP

a = a a a u r = pr s = p

Irška in anglosaška srednjeveška pisava
otoške pisave = (scripturae insulares)

- pisave, ki so se razvile iz polunciale, in so se uporabljale od 6. st. do konca 9. stoletja, v Angliji do normanske invazije 1066

- nacionalne pisave

- ni bilo vira kursivne minuskule

- 2 obliki: obla in ostrva

↓
svečani kodeksi

↓
manj svečani kodeksi

- derivat oblega

- na podlagi element majuskule in minuskule delijo na:

- inzialno majuskulo

- " " minuskulo

- vmesni tip pisave

- v 11. in 12. st. se je na Irskem uporabljala specialna kursivna minuskula

- 4 tipi irsko-anglosaških rokopisov:

1.) irski rokopisi iz Irske

2.) anglosaški v. iz Anglije

3.) irski v. na evropskih tleh

4.) anglosaški v. v Evropi

- in zlatavna pisava v Evropi je SCRIPTURA SCOTTICA
- najstarejši in najlepší kodeksi so evangeliji in psalmi:
 - BOOK OF DURROW (650-675)
 - LINDISFARNE GOSPELS (700)
 - BOOK OF KELLS (800)
 - ECHTERNACH GOSPELS (640-645)
 - VATICAN GOSPELS

Značilnosti: (skupne)

- sistem kvatic temelji na rimskem sistemu (nekaj kvatic je podobnih tivo-nskim) → + suspenzija, črtica kot znak okvajšave, kontrakcije
- značilnosti in zlatavne majuskule
 - ~ različne glede na čas in pisarja
 - ~ oblato
 - ~ svečan izgled
 - ~ večje št. majuskulnih črk kot evropska poluncijala
- značilnosti in zlatavne minuskule
 - ostre oblike črk
- ligatur je kar veliko (ci, ei, er, es, gi, ...)
- poseben tip te pisave je KURZIVA, ki se uporablja v dokumentih in v manj pomembnih pismih
- v 11. in 12. st. na luskem postane večja, trša in faka je ostala cel sv
- nekaj črk ostalo do danes

W

posebne iluminacije so posamezne
slike evangelistov i velika
tematike iz Kristusovega življenja

rumena
zelena
vleča

- iluminacija kodeksa je prava umetnost;
specifičnost ornamenta je potrebno iskati
v keltskem faktorju; osnovni okrasni motivi
je prepletena spiralna vrstica; najstarejši
iluminirani kodeksi nastali v Northumbriji
(Anglija) in od tod naj bi bili preneseni
na Irsko

- ornamentacija

- zapleten meanderški sistem
- osnovna spirala, ki se prepleta v še več spiral
- živali
- ornamentacija kodeksa je abstraktna
- včasih prikazan človeški lik

- razvoj iluminacije hiberno-saksonskih kodeksov

- 1.) 650-850 razkošna iluminacija
- 2.) 850-1000 upad
- 3.) 1000-1170 še večji upad

Karolina

~ tip lat. minuskule, ki se upoablja od
prihoda Karla Velikega (768-814) do konca
12. st. v Z delu Evrope

~ ne pripada ti nacionalnim pisavam

~ karolinška renesansa → prepisovali
klasična rim. dela in upoabljali pisavo,
ki se je v tem obdobju upoabljala (KB, unci-
ala), vendar te pisave se niso mogle

održati in prišlo je do spremembe minuskule, ki je že v predkarolini odhila kaligrafske oblike

~ najvažnejše teorije o nastanku

- J. Sichel: vatikanski kodeks Liber Diurnus pisan s karolino in je nastal v Italiji → karolina iz Rima

- Delisle: nastala neposredno od polunciale pod vplivom Alkuina

- L. Traube: razvile iz palatinske šole, ki se je oblikovalo na osnovi kurzivne minuskule pod vplivom MP

~ elementi polunciale in kurzive ↓

karolina je nastala z reformo iz več središč in se oblikovala pod vplivom polunciale, kurzive in vaznih tipov predkarolinske minuskule

~ v Franciji, S in srednja Italija, Nemčija, Švica v 8. st.; v 9. st. še Dalmacija in Katalonija; v 11. st. Anglija, papeška pisarna; 12. st. še Španija

~ 8. in 9. st. ⇒ karolinska minuskula
10. - 12. st. ⇒ minuskula

"diplomatčna minuskula" 9.-12. st. je tip karolinske minuskule in se je razvil in uporabljal v pisarnah

~ obče značilnosti:

- pravilne, jasne, berljive črke
- vsaka črka se piše zase
- ligature prevzete iz rim. karzivne minuskule in deloma iz uncialne
- kratice redke
- v zgodnejših tekstih se besede ne razstavljajo

~ 4 obdobja:

① zadnja 1/4 8. st. - konec 9. st.

② 10. st.

- oprema vokopisa je bolj sivomašna
glede na I. obdobje

- črke niso tako lepe in pravilne
- ligatur je manj

③ 11. st.

• pisava doživlja renesanso → črke so večje in stojеče

• st. ligatur je še manj

• besede se ločujejo

• pojavljajo se različni tipi karolineške minuskule s značilnostmi različnih držav

• črke niso več tako zaokrožene

④ 12. st.

- črke višje kot širše

- kratice postanejo bolj pogoste

- na koncu 12. st. črke bolj oglate → nastane tip karolineški ima element

gotice ⇒ karolina-gotica

~ italijanska karolina je velika in okrogla, je pa bolj pravilna in lepša kot dvojgot; humanisti so za model reformne pisave prevzeli ta pisavo in tako so karolinske črke prešle v tiskarstvo kot poseben tip

Anglija → visoka, strnjena

Francija → velika in okrogla

~ najstarejši primerki karoline v Dalmaciji vidimo v Splitskem evangeliju

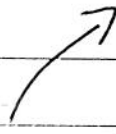
- ⊕ „Korčulanski kodeks“
- ⊕ rokopis iz 11. st. v Šibeniku
- ⊕ v NUK-u → kodeksi, ki izhajajo iz cistercijskega samostana v Strižni
- ⊕ Bvižinski spomeniki (najstarejši zapis slov. jezika)
- ⊕ Register pape Grgura VIII. je pisan s karolino 11. st.

karolino so uporabljale pisarne od Kotora do Kopra; v Dalmaciji poleg karoline še beneventana

~ miniature so prave umetnine; iluminirani kodeksi so zelo pazljivo okrašeni s figurami; formiralo se je tudi nekaj slikarskih šol: - dvorna šola Karla Velikega (Palatina)
• Godeskalov evangelij

- nova palatinska šola
 - Kru nichbeni evangelij
- šola v Reimsu
 - Evangelij iz Epernaya
- šola v Toursu
 - Prva Biblija Kralja Čelavog
- šola v Metzcu
 - Dvogo Sacramentarium

tudi
 središča
 karolinške
 minuskule

- Franko-saška šola
 - Druga Biblija Kralja Čelavog
- šola mesta Corbie
 - Velika Biblija Sv. Pavla zunanaj Rima
 - Codex Aureus
- šola v Fuldi

~ otonska renesansa

- v dobi saških vladarjev (919-1024)
 Otton I., II., III.
- vrhunec za časa Ottona III. in Henrika II.
- šola samostana Reichenau
 - Egbertov evangelij
 - Evangelij Ottona III.
- šole v Trieru, Mainzu, Salzburgu
- sistem interpunkcij je do zdaj najbolj bogat s znaki; s pojavom minuskule se je položaj točke težko določil, tako da so začeli uporabljati nove znake (kombinacija

točke in zaveze); od 8. st. se pojavlja znak za upravljanje, ki je zelo podoben dancišnjemu, vendar ni se natančno tak (?)

Gotica

- lat. pisava knjižnega in dokumentnega značaja, ki se upovablja v več regionalnih variantah v Z Evropi od konca 12. st. do 1/2 15. st
- tako v pisavnih kot tudi v papirskih pisavnih

velike dr. in kul. spremembe v Z Evropi (mesta razvijajo, vse več je pismenih, poleg lat.

jezika veliko nacionalnih jezikov, šole za najosnovnejše znanje; knjiga postane trgovsko blago; papir knjigo poceni, tako da je dostopna širšemu krogu

• je neposreden derivat karoline → proti koncu 12. st. se proporcija višine in širine karolinških črk začne menjavati; črke postajajo višje kot pa širše, na vrhu so zašiljene; ravne črte se začnejo lomiti; črke se stiskajo (zelo) ≠ karolina črke se pišejo navazem;

• več tipov knjižne in dokumentne gotice →

• obče značilnosti:

- oblika - popolna opustitev znaka za polglasnik sestevokotnika zelo razvit sistem kvatic

 ⇒ a - specifične kvatice + posebne kvatice v teoloških, filozofskih, pravnih in medicinskih ved

pisava v 15. st. ni bila toliko

- 19
- LITTERA FORMATA ⇒ v 13. in 14. st. v Franciji knjižna gotica liturgijskih kodeksov
 - TEXTUS, TEXTURA ⇒ v Nemčiji in Angliji; pisava osnovnega teksta kodeksov
 - LITTERA ROTUNDA ⇒ kaligrafska knjižna pisava Italije
 - FRACTURA ⇒ tip prelomljenih črk, značilno tako za knjižno pisavo kot za pisarniško pisavo
 - BASTARDA ⇒ specialni tip gotice, ki se uporablja v delih z zgod. vsebino; predstavlja svedino med kurzi-uno in knjižno gotico; zelo velika razlika v debelini duktusov

- knjižna gotica je v Italiji, Španiji in Dalmaciji oblata, v drugih državah je oglata
- zaobljene črke karoline so se začele strskati in prelamljati na vrhu - VMESNA ST → karolina-gotica
- kurzična gotica ima tudi veliko vmesnih in „zgrajenih“ stopenj; 2 tipa KG: →

lepa kurzična

- pazlivejše oblikovanje črk
- manj ligatur, kvatic
- večje črke

- eden v vladarskih listinah
privatno-pravni akti, koncepti, vaču-nske knjige, inventarji, ...

svobodna kurzična

- (glede te delitve obstajajo tudi izjeme) ↗ težje branje
- več ligatur in kvatic (deformirajo črke)
 - hitrost in nepazljivost pri pisanju
 - pisarica pokaže svojo individualnost

16
temelj za srednjeveško zgod.
na Hrvaškem

- kurzivna gotica na Hrvaškem
 - diplome, akti, spisi, zapisniki, inventar
 - vaćunске knjige, zapisi
- najstarejši hv. lat. teksti so pisani s GOTICO!
 - Šibenska molitva iz 14. st.
 - Red in zakon
 - Kovčulanski lekcionar (14./15. st.)
 - Zadarški lekcionar (15. st.)
 - Vatikanski hv. molitvenik (14. st.)
- miniaturre gotskih kodeksov spadajo v zlato dobo zahodnoevropske iluminacije rokopisov; v Italiji bolonska, firenska in lombardijska šola; v Franciji pariska šola tudi več ljudi pri iluminaciji; vse učiliske prevzema pisanje in iluminacijo od samostanov; puhača do najrazličnejših prepletov različnih motivov, tem

Humanistika

- tip latinske pisave, ki je nastal pod vplivom reforme humanistov v 15. st., spominja na karolinu
- ime hum. pisava so uvedli paleografi v 1/2 19. st.
- zelo oglata gotica v Italiji ni našla ugodna tla
- humanističnemu okusu je odgovarjati harmonična in enostavna karolina; začeli so oponašati tip karolinške

minuskule 11. in 12. st. → včasih je težko razlikovati med humanistiko in karol. minuskulo; posebno so pazili na pergament, ki je bil bel in fin;

→ središče začetka in reforme pisave so bile FIRENCE; reforma začela v 14. st., najstarejši humanistični kodeksi pripadajo v začetek 15. st.

- N. Niccolini
- F. P. Bracciolini
- A. Traversari

→ za opremo kodeksa ne varčujejo → razkošna oprema in iluminacija kodeksa veliki umetniki

→ deli na:

- knjižno ~> splošno oponaša karol. minuskule
- karzivno 11. in 12. st.; nekaj ostankov gotice; črka a je

prišla tudi do pisavn; iz unciala; malo kvatic in s čisto humanistiko se ligatur; 2/2 15. st. vzh; 1465 pišejo samo svečani I. italijanska tiskarna → prevzeli dokumenti; največ je knjižno humanistiko in jo prelistin z močnimi elementi v tiskano knjigo nti gotice = humanistika-gotica;

tudi to pisavo se je uporabljalo v tisku; ta tip črk se je do danes razvil v tiskarstvu - ITALIQUE

→ iluminacije so delali tudi veliki
mojstri renesanse

Scriptura bullatica

- zadnji poskus ustvariti nov tip lat. pisave
- v papeške pisarne je prodala tudi humanistika
- od konca 16. st. se v papeški pisarni dela novo, do konca izumetničenega pisave to je pisava hieratskega tipa določen za papeško bulo; zelo nečitljivo, da je bil poleg prepis v humanistiki
- l. 1878 ga je papež Lav XIII. ukinil

OBČA DIPLOMATIKA

1. UVOD

Definicija in naloga diplomatike. Definicija listine. Diplomatska autentičnost

- 2 tipa pričevanja:

- ~~novatični~~ izvor \rightsquigarrow širše časovno obdobje
- diplomatski - " " in niz zgod. dogodanj

- suhopavno in stereotipno govorijo o enem dogodku in morda tudi o okolščinah tega dogodka

- prevereti njihovo autentičnost \Rightarrow to je naloga diplomatike; znanost o diplomatiki je nastala kot zahteva kritike diplomatskega izvora; DIPLOMATIKA preučuje dokument v njegovi celoti, da lahko potrdi autentičnost in dokument preveda zgodovinarju \downarrow

je pomožna zgodovinska, ki preučuje listine z lastno kritično metodo, da potrdi njihovo vrednost kot zgod. pričevanja

- THEODOR SICKEL \Rightarrow oče moderne diplomatike def. listino takole: je pisano pričevanje o dejanju pravne narave, ki je sestavljeno po pravilih, predpisana je

posebna oblika, ki velja za določeno obdobje
CESARE PAULI in listina → podobna def., le da
doda, da ima še dokazno moč

3 elementi potrebni za listino

① pisma

② pravna vsebina

③ oblika je točno predpisana

- ime „diplomatika“ je uvedel v znanost
fu. diplomatik JEAN HABILLON (1632-1707):
De re diplomatica libri sex → diplomatika je
znanost o listinah

- diploma se v SV ni veliko uporabljala,
označuje pa posebni privilegij; ponovno se
uvaja v humanizmu in pomeni listino, ki je
izdana v svečani obliki in ta pomen nosi še
danes

- listina v ožjem in širšem smislu

⇓
def. listine

⇓
v 3 skupine

1.) mandati

• dokumenti isključno administrativnega
značaja

• višji narekujejo nižjim in to je zapi-
sano v teh mandatih

2.) epistule

• vsa korespondenca, razen dveh žrinskih pisma

• prej bi jih prepisali navratilnim izvolvom

- mandati
- epistulae
- acta

če pa je pisec pisma suveren, potem je po svojih notranjih in zunanjih lastnosti bližje diplomatičnemu vrednotenju

3) acta

- službeni spisi, ki nastanejo pred ali po listini
- prvošnje, beležke, koncepti
- nimajo vsehino pravne narave
- ni sestavljena po obvezni obliki

- najprej se moramo upravit ali je dokument pravi ali je falsifikat; potrebno je ločiti zgodovinsko od diplomatske avtentičnosti; papež Inocent III. (1198-1216) je izdal dekret o postopku analize sumljivih papirskih listin; diplomatika je kot posebna znanost nastala v 17. st., vendar se je razlikovanje originalov od falsifikatov začelo že v zg. SV

Zgodovinski razvoj diplomatike

- HUMANIZEM je prebudil zanimanje za zgod. in dal spodbudo za razvoj kritike listin/diplom
- REFORMACIJA je še bolj poudarila to kritično metodo; izum tiska je bistveno pripomogel k diplomatiki, saj je več učenih ljudi dobilo vpogled v avthijske materiale; primerjava diplomatičnega materiala je omogočila, da se je ta kritična metoda še bolj razvila;

Convinga Papebroch

→ v 17. st. 2 pomembna dogodka: Vestfalski mir
po 30-letni vojni je zahteval, da se uvedejo
vsa sporna upravljanja, to pa je povod za sko-
onstruiranje velikega št. falsifikatov, ki so bili
vzrok za spor ↴

spor med 2 samostanom in občino
mesta Lindau, ki je poklical Hermannua
Convinga za strokovno mnenje; napi-
sal je razpravo, v kateri je I. podal
pravila za ugotavljanje avtentičnosti;
ta pravila podobna (zelo) načelom
moderne diplomatike

2. „diplomatska vojna“ se je dogajala v Franciji
kjer je P. Papebroch izjavil, da so vsi merovinski
dokumenti izdani v benediktinskem samostanu
St-Germain-des-Prés v Parizu falsifikati; na
to je odgovoril JEAN MABILLON: *DIPLOMATICA
LITINÆ SÆCULORUM*, v kateri je
predstavil znanstveno metodo:

- 6 knjig
↓
temelj
moderne
diplomatike
- I. vrste listin, obči pojmi, material za pisanje; vrste pisav
 - II. stil listin; formule; pisarniško osebje; pečati; prave; podpisi; datiranje
 - III. spodbijanje Papebrocha, ...; notice;
 - IV. dvoji frankovskih kraljev
 - V. vzroci pisav
 - VI. privilega 2 200 diplomami, listinami od 471. do konca 12. st.

Mauvinci

3

- 2 Mabillonova vedovniška brata Tassin in Toustain sta izdala obsežno diplomatično delo v šestih zvezkih NOUVEAU TRAITE DE DIPLOMATIQUE (1750-1769) → poudarek na paleografiji in specialni diplomatiki, ki se ukvarja s posameznimi srednjeveškimi pisarstvi; metode mauvincov so sprejeli tudi zunaj Francije (avstrijski benediktinec J.G.G. Bessel je I., ki je poskušal napisati specialno diplomatiko - objasniti listine cesarjev in kraljev Nemčije)
- nem. diplomatik J.C. Gatterer je uvedel v klasifikacijo Linneev sistem
- Tudi drugod so pisali razprave, vendar so se^{se} vsi, razen S. Maffei, zgedovali po mauvincih
- FR je spremenila praktično - pravni značaj listin, ki je v fevdalizmu pomenila pričevanje o nekem pravu, privilegiju, v metcajski družbi postaja izključno zged. dokument;
- na diplomatiko je imela v Franciji veliko vlogo École des Chartes (1821)
- 1819 so v Majni (Nemčija) osnovali Društvo za preučevanje starejše nem. zged., iniciator je bil K. von Stein; naloga jim je bila kronološki pregled vseh diplom listin nem. kraljev in cesarjev (od Konrada I. do Henrika IV. = 911-1313)

pravno dejanje \neq listninjenje
dokumentiranje

→ J. Ficker je prvi, ki je razlikoval med pravno dejanjem ter njegovo dokumentacijo; preučeval je itinevane vladavine in prišel do zaključka, da se je listina izdala pozneje kot pa je bilo pravno dejanje izvršeno ⇒ razlika med izvedbo pravnega dejanja ter istavljanjem listine

~~DATUM~~

→ T. von Sickel (1826-1908): njegova metoda sestoji iz primerjave pisave & stilom pisarne nato & odkrivanjem lastnosti papirja

→ H. Brunner (1840-1915) dokazuje osko vez med rim. in germanskimi listinami ter daje nov pogled v je ne raziskano področje privatnih listin zg. SV

→ H. Bresslau in njegovo delo, ki je do danes nenadomeščeno

→ italijanska diplomatika 19. in 20. st. je dala nekaj pomembnih znanstvenikov iz tega področja:

- A. Fumagalli
- C. Paoli
- L. Schiaparelli
- E. Monaci
- 15 paleografskih-diplomatskih šol

→ na Hrvaškem so privatne listine pisane v glagolici ali civilici; listine pa so pisane tudi v lat., hrvaščini, italijanščini in nemščini

→ subska diplomatika je povezana s bizantijsko

→ s diplomatiko se ukvarjajo tudi različni časopisi

→ diplomatski material v nekdanji Jugoslaviji se razdeli v 2 skupini:

- vpliv bizantijske diplomatske prakse
- listine zahodnoevropskega tipa pisane predvsem v latinščini

2. KARAKTERISTIKA LISTIN

- konstantnost notranjih in zunanjih lastnosti nam pomaga ugotoviti avtentičnost

Notranje karakteristike listin

1.) Struktura listine

UVOD = PROTOKOL

I. invocatio divina = invokacija

- s to formulo se piše božje ime na različne načine (ime, simboli) ^{kiž}
- ta simbolna invokacija je stara; listine pred Karlom Velikim so imele le simbole ^{KZIEETON - in se na različne listine} _{vokalna}
- v notarskih listinah je ^{invokacija} "Amen"

II. intitulatio = intitulacija

- nosi ime pisca te listine
- ime vladarja + _{zemlja, kjer vlada}

IV. dispositio

• najvažnejši del listine, ker vsebuje materialni ali moralni predmet, katerega se izročila destinataru

• pomembni so dispozitivni glagoli: *datamus, damus*

• začena z besedami „damus“, „concedimus“, ...

V. clausulae finales = SANKCIJA

- sčiti se učinek pravnega dejanja
- velikokrat jih sploh ni, ker niso potrebne
- 3 skupine: - manjše finalne klavzule (A)

- sanctio (B)

- corroborativa (C)

VI. corroborativa

(A) ~ sčiti se pravno dejanje

~ clausula praeeptiva → dispozitivni del listine se mora izvršiti

~ clausula prohibitiva → prepoveduje, da bi karkoli preprečilo izvršitev dispozicije

~ clausula derogativa → odzame se pravno sklicevanje na nasprotni predhodni akt

~ clausula reservativa → v nekem ugovoru se sčiti eventualno pravo 3 obvezov

~ clausula obligativa → kontrahent obljubi, jamči, da se bo ugovoru izpolnil tako kot piše v listini

~ clausula venutiativa → s to klausulo se nekdo odreče pravnemu pozivu za zakon običaje, ki bi mu dopustili, da navedi nekaj, kar je v nasprotju z dispozicijo

(B) - je formula, s katero se kaznuje tistega, ki dispozicijo ne uresničujejo, in nagrada za tistega, ki jo izpolnjuje; več je kazni (duhovna ali časovna)

- anatema, izobčiti iz cerkvene skupnosti
- niima pravnega smisla
- plačati določeno vsoto dužavni blagajni (sega v rim. čas)
- duhovna nagrada = benedictio se največkrat nahaja v papeskih listinah

(C) → s tem avtor navaja sredstva in načine, s katerimi se pravno dejanje začne (trajanje, pričevanje)

- izjava, da je tistina o pravnem dejanju zapisana
- pečat
- podpis
- različni znaki
- hirograf

→ chirographum je listina, napisana v duplikatu na istem pergamentu; nata dve-

vezali na 2 dela in če bi prišlo do nesoglasja, bi dali oba dela skupaj in avtentičnost bi se dokazala

ESTHATOKOL

zaključni del listine

I. potpisi in znaki = subscripcija

• sredstva, ki največ pripomorejo k verodostojnosti listine

• actio (osebe, ki sodelujejo pri sklepanju pravnega dejanja), consentientes (avtor, kontrahenti, osebe, ki dajejo dovoljenje)

ter puiče ⇒ ena stran

druga stran ⇒ osebe, ki sodelujejo pri pisanju listine (conscriptio) = notar, pisar

• SV je nasledil podpis od antike

• avtografski / neavtografski podpis

• znak križa namesto podpisa (= signum manus); poleg tega je monogram

II. dataatio = datacija

• označi se mesto in čas sklepanja pravnega dejanja

• časovni datum (čas) in geografski datum (mesto)

III. apprecatio = apreciacija

• kvatek

• izraža željo vseh udeležencev, da bo vsebina listine uspešna

Poleg a. je še izraz dobre volje.

monogramski in
reknicijski vrstici

2.) Jezik in stil listine

~ izreden element za potrditev avtentičnosti listine → pozoren biti do jezika; na področju 2. rim. cesarstva jezik je latinščina, na Siciliji in v Italiji je bil jezik grški; uvečljajajo nacionalni jeziki; latinščina je prevladovala vse do 16. st!

~ že v klasični dobi so se pojavljali izrazi ljudskega govora (v jezikih pisavn)

~ v srednjeveških listinah opazimo poseben stil in vitem, ki vavivata od ene pisarne do druge, vendar obstaja tudi skupni stil

• stilus humilis	- cursus planus
• -" - mediocris	- -" - tardus <small>največ uporabljena</small>
• -" - grandiloquus	- -" - velox ↗
	- -" - trispandicus

Zunanje karakteristike listin

* material, tinta, pisava, grafični znaki, pečat

* material

- do 7. st. v nekdanjem rim. cesarstvu pisali na papirus

- od 7. st. pergament

- uporaba papirusa v Italiji traja dlje (do 12. st. v papeških pisarnah do 11. st.); privatne listine do 10. st.)

do 7. st. PAPIRUS
od 7. st. PERGAMENT
od 13. st. PAPIR

- pergament v pisarnah od 8. st. dalje;
pergament iz S. dežel bolj fin in bolj
svetel; originali so se pisali na perga-
ment;

- v 13. st. so začeli uporabljati papir
za pisanje registrov, protokolov in pisem;

* pisava

• karakteristike pisav posameznih pisavn

* posebni grafični znaki

- simbolna invokacija je izražena s
znakom križa, konstantinovim znakom
ali križom, ki se postavi na začetek
listine in sestoji iz začetnih črk Jezu-
sa Kristusa

- monogram, ki je sestavljen iz črk
imena avtorja listine in je posta-
vljen v obliki križa; od Karla Velikega
se nahaja v eshatokolu; ker so bili
Karolingi nepismeni, so povlekli le
eno črtico; monogram papeških
listin se uporablja med 11. in 14. st.;
v privatnih listinah je zelo redek
pojav

- na koncu rekognizijske vrstice se
nahaja „subscripti“ (lev 10. in 11. st.)

- v sredini 11. st. je papeška pisarna
začela uporabljati roto, ki je nastal
iz znaka križa in se ga postavlja
pred papeškim podpisom; oblika se je

17

spuvala menjavala notarile
- ~~notarski znak~~ = ^{signal} je najvidnejši znak
vekoknijski = notarskega akta; običajno v levem
znak spodnjem robu, lahko tudi v levem zgornjem kotu; vsak notar ima svoj znak, v katerem je zapisano ime ali pa vsaj inicijali imena; pojavlja že 11. st., razširjen v naslednjem

* pečat

- uvajali posebna pom. zgod. veda
- najprej delal iz naravnega voska; 11. st. se pojavlja vdeč in zelen pečat, v 13. st. vijav; v 16. st. prevladuje „španski“ vosk; kovinski pečat se je najprej upo- vabljal v Bizancu, od tu pa v papirsko pisarno (najprej so upo- vabljali suinec, za bolj svečane listine pa zlato); kovi- nski pečat je okrogle oblike, pečat iz voska pa:
 - okrogel je najstarejši ter značilen za kraljevo in cesarsko povelje;
 - ovalnega je upo- vabljala pisarna prvih Karolingov;
 - podolgovatega so od 12. st. upo- vabljali v pisarnah cerkvenih institucij
 - plemstvo je od 13. st. upo- vabljal pečat v obliki ščitca;

kvadratni

ali romboidni so zelo redki;

na začetku SV je bil premer pečata 3cm, v 10. st. do 7 cm, kasneje tudi do 15cm

tipi pečatov:

- vladavski (vladar sedi na stolu)
- konjski (človek na konju; od 11. st. prvi manjših vladavijih)
- pešaški (človek stoji; nižje plemstvo)
- heraldički (grb lastnika pečata; začetek 12. st.)
- hagiografski (lik svetnika; upoabljuje ga cerkve in gradovi)
- monumentalni (lik cerkve, grada ali utrdbe)

- tip, na katerem je samo napis;

- pečatki ima lik na sprednji in zadnji strani se imenuje sigillum duplex; legenda okroža lik pečata ter nosi ime in naslov lastnika pečata; pisava legende je sprva KP ali U, od 13. st. gotica, pa tudi narodni jeziki

• način pečevanja je različen:

- kovinski visi na vrhu
- voščeni je ali viseči ali utisnjeni
- vosek prouče na drugo stran (cesarjewe in kraljewe) listine v prvih desetletjih 12. st.)

uvaja v 11. st.; na zadnji strani

ima večjih utisjen lik manjših dimenzij s heraldičkimi značilnostmi

- za pisma in dokumente, ki niso imeli pravnih značilnosti, se je uporabljala manjši pečat (signetum)
- listina imajo ponavadi en sam pečat, posebno svečani dokumenti so pečateni s pečati vseh sodelujočih
- o pravnosti uvednosti pečatov obstajajo različna mnenja → nekateri pravijo, da so Rimljani uporabljali pečat za zapiravanje pisem, a se ta trditve zanika ter se pravi, da so tudi oni že poznali pečat za potrditev dokumentov; ta značilnost se je uveljavila (z manjšimi odniki) vse do renesanse, ko se je začel uveljavljati lastnoročni podpis
- falsifikacija je bila kaznovana, a kljub temu ločimo 3 vrste:
 - 1) avtentični pečat na falsifikat
 - 2) izdelovanje napačnega pečata
 - 3) tajno upravljanje avtentičnega pečata na nedovoljen način

3. SODELUJOČI PRI LISTINI

• Listina - pravno dejanje
- njena dokumentacija

• auctor (concessor) = izstavitelj

- oseba, ki vrši pravno delo → v javni listini je to vladar, ki daje listini beneficij in privilegij;

- v privatni listini oporočitelj, ki z oporoko deli svoje premoženje; oseba, ki prodaja kupa kako nepremičnino; davkovalec, ki poklanja kako stvar

• ista oseba ni auctor pravnega dejanja in auctor pisnega dokumenta hkrati (drugače je poravnadi to spravljen v isti osebi)

↓
sodni dokument, v katerem sodnik ni auctor pravnega dejanja, temveč to stranke, ki se kregajo

• destinatarius = prejemnik

~ oseba, kateri je pravno dejanje namenjeno (oseba, ki od vladarja dobi privilegij, beneficij, ...)

~ destinatar se vedno razlikuje od avtorja pravnega dejanja

~ brez njega ni pravnega odnosa, brez tega ni listine

• pisar (scrivator)

- oseba, ki piše listino na prošnjo strank
- rogatus in v notarskih aktih
- v večini pisar (npr. papirski) imamo 2 osebi ki sta zadolženi za izdelavo listine

↓
dicator, ki sestavi
tekst in ga navlekaje
pisarju

↓
scrivator ali ingra-
ssator, ki listino
napíše

4. JAVNA IN PRIVATNA LISTINA

- različno definiranje
- listina izdana v vladarskih pisarnah je bolj svečana od listine, ki je izdana v notarskih pisarnah
- listine so poznali že Asirci, Babilonci, Grki in Rimljani; stari Germani in Slovani je v prvotni domovini niso poznali, poznali so le ustni dogovor; srednjeveška listina izhaja iz rim. listine
- listina je lahko sestavljena po izvršitvi pravnega dejanja → ovekoveči pravno dejanje (listina je deklarativni element pravnega dejanja); lahko pa je listina konstitutivni del pravnega dejanja in dejanje brez listine ni dovršeno; za javne listine ta distinkcija ni tako pomembna (le sodniške listine so napisane po obsodbi), drugace pa je pri privatnih listinah → prvi se imenuje causa

→ H. Brunner

druga pa notitia; karta je starejša ter je sestavljena v subjektivni formi (= avtor govori v I. osebi); noticija je sestavljena v objektivni formi in avtor se nahaja v 3. osebi

privatna listina je po 10. st. zadržala ime karta, ob njej pa se je postavljalo še kako ime, ki je specifikiziralo pravno dejanje

→ v 12. st. se vrača ime instrumentum publicum, prevzet iz stave rim. terminologije; ta se največkrat uporablja kot ime za notarski akt

→ v diplomatske spise striktno pripadajo samo diplome ali povelja, ker so samo te pisane v svečanih oblikah in po vsebini niso administrativnega značaja

→ do Karolingov so uporabljali eno ime za privatne listine, drugo pa za javne; po Karolingih pa se velikokrat javne in privatne listine imenujejo enako

→ ločimo tudi odprte in zaprte listine → večina listine je bila zaprta

Nastanek javne listine

Listina nastane z določenim procesom, katere etape so odvisne od vrste listine

• I. del te faze

- 1.) prethodni posli so odvisni od tega, kdo izdelava: ali avtor & lastno pobudo ali pod spodbudo destinatarja

destinatar najprej & ustno ali pisno prošnje prosí avtorja za tisto, kar bo predmet pravnega dejanja; uporabljali so tudi stare dokumente za podkrepitev prošnje; tudi puiče; velikokrat je bila potrebna soglasje ali priveto čilo kakega velikaša

- 2.) pravno dejanje je sestavljeno v izrekanju volje ene ali več oseb, da se uresniči pravni učinek, da se privede do konca odločitve avtorja;

unilateralen

pravni učinek je odvisen od volje & oseb = bilateralen

- 3.) perfekturna se pravno dejanje, avtor da povelja, da se izstavi listina; o tem govori vijo zaključne fraze listine

• II. del faze

- namaja se na pisanje listine → izdelava teksta → pisanje originala (ingrossatio) → rekognicija in konvalidicija → taksiranje-
registriranje

- v pisarnah se najprej uvede koncept (minuta); original je ponavadi napisala ista oseba kot je napisala koncept
- vekoknicija prizna, da je listina sestavljena po predpisih pisarne in odgovarja volji izstavitelja
- konvalidacija ali potrditev verodostojnosti listine se naredi z podpisom izstavitelja ali pečatom ali pa podpisu pravič; pod podpisom je potrebno razumeti tudi kakke znake, naslovljenec
- taksiranje: destinatar je moral plačati določeno vsoto denarja
- registriranje listine: prepisali so vsehino listine v posebne knjige (registrum), da bi lahko izdali prepis; to je najprej uvedla papeška pisarna, od 12. st. pa tudi v cesarskih in kraljevskih pisarnah
- končno dejanje sestoji iz predaje listine naslovljencu (kaka majhna ceremonija); listina se je predala pred pravičami

Nastanek privatne listine

A) Notarska listina

Privatna listina je nastala zaradi usklajenja potrebe poslovnega življenja.

→ helenistično obdobje: pisanje pisanega akta, bil večji kot do sedaj; avtentičnemu dokumentu pravnega dogovora so priznali objektivno dokazno moč

→ čas vdorov barbarških ljudstev: ozemlje je razdeljeno na bizantinski in langobardski del na L. se omenjajo priložnostni in privatni pisarji; na obeh področjih pa je bila dokazna moč listin omejena in je temeljila na podpisih prič

→ Karel Veliki osvoji langobardsko kraljestvo in vrednost notarske listine se poveča, ta vrednost stagnira do 12. st., ko z renesanso vim. prava in odpiranjem notarskih sodišč notarska listina zelo pridobi na veljavi in to velja skozi ves SV in NV;

→ v 12. in 13. st. notarsko službo vrsijo v glavnem pripadniki klere, pozneje pa se vse bolj postaja dejavnost laikov

→ oblika notarske listine se je oblikovala tekom stoletij; nastanek notarskega akta je podoben nastanku javne listine

I. faza: skiciranje koncepta ugovora; notar je za beležil koncept v posebno knjigo (bastardelli)

II. faza: tekst dogovora se vnese v knjigo imbrevijatura

III. faza: redigiranje originala; v tej posebni listini, ki je imela vse potrebne značilnosti in razredne elemente, so jo notarski

vseh predpisanih formul; sledil je podpis strank, puič in notara; podpis strank je bil zaradi nepismenosti redkost

→ funkcija puiča se je v privatnih listinah menjavala: na začetku pomembni, kasneje so se podpisovali le s križem, potem pa se jih samo še omenja

→ ko se je notarijat dokončno razvil, je podpis notarija pomenil to, kar je v javni listini pomenila koroboracija;

→ razcvet notariata se začne v 2/2 12. st.

→ znak pisarja vsebuje inicijala njegovega imena, včasih pa je pravi rebus

→ notarski podpis je sestavljen:

- ime
- ime očeta
- mesto rojstva
- mesto, kjer dela
- izjava, da je sodeloval pri sklapljanju dogovora
- listino je napisal na željo stranke

→ stroga kazen za falsifikate

B) KAPITELJSKA LISTINA

• kapitlji in samostani so imeli pravico vedigivanja privatnih listin

kapitelj - stolna cerkev

- to listino piše anonimni pisar
- javni pomen daje pečat
- kazen za falsifikacijo te listine
- strankam se je vedko dajala
- oblika te listine je varirala; pozne z intilacijjo s formulo pozdrava → formula promulgacije (vazglasitve) → formula karobvacije

5. FORMULARJI, OBRAZCI

~ srednjeveški pisar je sestavil listino na podlagi kake druge listine ali modela

~ te formulave je poznala že antika (povoščene tablice s pogodbo) kolekciji

~ zgodnji SV: v Franciji obstajata 2 modelav (ena sestavil Mankulfo izmed njih vsebuje 89 modelov za kraljevske in privatne listine); ta kolekcija je bila upovabljeva tudi za čas Karolingov

~ v 8. in 9. st. se pojavljajo nove zbirke, vendar se ne oddaljijo od Mankulfa

~ v 11. in 12. st. v Italiji nastajajo šole, ki so se ukvarjale z sestavljanjem listin, ki sestoji v oponašanju starih modelov ter oponašanje njegovega posebnega stila in vitna stavka; nastaja večji priročnik te vrste je BREVIARIUM DE DICTAMINE montekasinskega meniha Alberika iz konca 11. st. → razprava o gramatičnih, retoričnih in stilističnih pravilih, ki so potrebne pri pisanju listine

~ eden najbolj poznanih notarskih formularjev je

bil Rolandinus Passagerii (Summa artis notariae)

~ kraljevske pisarne so v 12. in 13. st. same sestavljale lastne pivročnike

~ analiza diplomatike se mora osredotočiti na odnos med tekstom listine in tekstom formulara, saj je to še posebej potreben, ko originala nimamo

6. TRADICIJA LISTINE

• listina je do nas prišla na 3 načine:

- 1.) kot koncept;
- 2.) kot original;
- 3.) kot kopija:

1.) - pisarna sllica listine brez pravnega pomena

- kot zgod. vir lahko nadomesti original

2.) ~ listina, ki je nastala na voljo izstavitelja
~ notranje in zunanje lastnosti → vsa pravna moč

~ = originale, mater

~ pisarna ponavadi izda le (en) original;
pri bilateralnih dogovorih 2; destinatar lahko zahteva še en original

~ če je pisarna uničena, postane original tudi ta ponoven prepis (=renovacija originala)

3.) - prepis listine, ki je nastala po originalu
→ = exemplum, instar, filia

→ posebna ali zapisana v neki knjigi

→ enostavne in avtentične

~ noben znak potrditve

~ "imitativne" kopije → kopije, ki imitirajo vse notranje in zunanje lastnosti originala

~ ali overjene kopije → dokazna moč in nadomestilo originala

~ moč daje pečat ali podpis

~ vseeno je potrebno pustiti

~ destinater zahteva overjeno

kopijo, ker je original uničen; zaradi predložitve na sodišču; ali ker je vlad

zamenjal pečat

↓

←

2 avtentični kopiji

1.) vidimus ali transumpt

• prepis neke listine in vstavljen v novo listino ter pohujen z avtentičnim pečatom

• "transumpt" → transumere: prenesti vsebino stare listine v novo

2.) notarski prepis

• razlikuje po obliki, saj je zelo podoben imitativni kopiji

• notar brez uvodnih formul prepise tekst stare listine, ga potrdi s svojim znakom in podpisom, ki vsebuje njegov ime, ime očeta, mesto vojstva in lje dela

~ posebna skupina kopij so prepisi listin, ki se vnesejo v volopisne knjige:

- registri

- katalazi

Registr

- knjige, v katere se vnese listine po volji izstavitelja
- neposredno, ko je original napisan
- velike srednjeveške pisarne vsebujejo
- že Rimljani so poznali to vrsto kopij, pod imenom COMMENTARIA; znane iz postatkov, niso pa shranjene
- od Barbarov so jih imeli le Ostrogoti
- v 4. in 5. st. jih ima tudi papeška pisarna
- konec 12. st. so registre uvedle še kraljevske pisarne, za njimi pa še ugledne pisarne fevdalnih gospodov

Kartularji

(+) gradovi, vseučilišče

- ~ knjige, v katere fizična ali ^{prava} pravna oseba (samostani, cerkve, gostinci) vnese prepise listin izdane v tej v kovist; da se čuva spomin na pridobljeno blago
- ~ različna imena za kartulare
- ~ benediktinske opatije jih I. poznajo
- ~ najstarejše iz Nemčije in spadajo v 9. st.
- ~ večina jih nastaja v pisarnah destinatarca
- ~ velikokrat vsebuje tudi zabeležke ali inventare premičnih ali nepremičnih stvari
- ~ "kopirna knjiga"
- ~ hr. kartularji:
 - povljanski kartular
 - kartular Sv. Petra v Selu
 - kartular benediktinskega samostana

- sv. Stjepan pod borovima
- kartular crkve sv. Dujma v Sptilu
- kartular opatije sv. Ivane Evanđeliste v Rogovu pri Beogradu
- kartular Sv. Kriševana v Zadra

7. FALSIFIKATI

- Dokument, ki po nameni svojega izdajatelja ni tisto, kar bi moral biti.
- neke nove stvari v listinah (brisanje dela teksta ali pa celo hoče spremeniti prvotni pomen dokumenta) ⇒ iskrivljeni originali (nepopolni falsifikati, saj gre le za delne spremembe)
- fiktivni originali so popolni falsifikati, ki po zunanjih in notranjih lastnostih spominjajo na originale, v resnici so izmišljeni; imajo celo falsificiran podpis ali pečat
- falsifikati so tudi listine, ki so narejene brez odobritve avtorja
- avtentična kopija izmišljenih listin sestavljena tako kot zahteva pisarja
- v kartularih je veliko falsifikatov
- destinatar je izgubil original in dal je narediti kopijo, ki je v bistvu falsifikat, vendar ta listina ima zgod. enako važnost kot original
- da se dokopljejo do katerega ozemlja
- v NV se pojavljajo falsifikati genealoških doku.

mentov in listin, s katero je vladar podelil plemiču grob

3 osnovni vzroki falsificiranja

- 1) prevara zaradi nezakonite pridobitve blaga ali privilegija
- 2) zaščita nedokumentiranega pridobljenega prava
- 3) nečimrnost

veda, ki se ukvarja z izdajanjem virov

P. EGDOTIKA DIPLOMATSKIH LISTIN

Egdotika kot nova zasebna disciplina

~ pomožne zgod. vede so: paleografija, diplomatika, kronologija, sigilografija, heraldika, genealogija in arhivistika ⊕ zgod. metrologija ⊕ filigranologija ⊕ kodikologija ⊕ EGDOTIKA

- znanost, ki se ukvarja s teorijo in praksa izdajanja zgod. vira
- osnovno vprašanje E je kako standardizirati metodo izdajanja in povezuje se z vprašanjem kako raziskovalec prezentira izvorni tekst in kako ga navedi jasnim in razumljenim
- o načelih se še dogovarjajo, enostavna pravila še niso sprejeta, tako da se izdajanje zgod. virov v posamezni državi vrši glede na tradicijo ali pa celo glede na

- posameznega prevreditelja izdanega gradiva
- problematika izdajanja virov je zelo stara ter je povezana z izdajanjem biblijskih tekstov ter tekstov iz gr. inklat. literature
 - če imamo original, je ~~egdotična problematika manjša, kot pa če imamo kopijo~~ egdotična problematika

Zgodovinski razvoj egdotike

- težko je reči, kdaj se začne
- kvitična pozicija do rokopisa je znana že v antiki; humanisti so I. pokazali kvitični duh do navrativnih in zgod. tekstov (Konstantinova darovnica); drugi pravijo, da se začne z renesanso → razvoj tiska in več znanstvenikov dobi upogled v te tekste

- II. • Karl Lachmann (1793-1851) z njim se začne prava teoretska E; I. je uporabil filozofsko metodo kvitike teksta na staronemških tekstih; utvrdil je postopek kako se pride do avtentičnega teksta starega knjižnega dela, ki je ohranjeno le v kopijah

prevlada različnih kvitične metode na tiskano

III. po I. sv

mnogi teoretiki so omejili Lachmannov vpliv in začela se je razvijati sodobna E, sestavljena mnogih praktičnih in teoretskih tokov

• diplomatni in listni/interpretativni način izdajanja

- sestavljeno iz transkripcije teksta s vsebimi značilnostmi

→ sestavljen iz prezentiranj teksta

- gre za enostavno preslikavanje teksta iz predločka →

→ izdajatelj tako, da vzvesi vse kratice, pisanje veliki in malih črk pitagajca pravilom moderne ortografije → na nek način izdajatelj interpretira tekst

• vse napake pisarja se prenesejo

- danes se uporablja fototipsko izdajanje

• vrste izdajanj:

1) strogo znanstvena ali akademska izdajanja

2) znanstvena, namenjena širšemu krogu zgodovinarjev

3) izdajanje za šolske potrebe

9. PRAVILA O IZDAJANJU GRADIVA

A) Pripravljalna dela

→ listine, zbirke prepisov listin, notarske imbrevijature, službena korespondenca, ...

→ vsako gradivo je determinirano glede na čas in kraj

→ tehnika in metodologija izdajanja je odvisna od kriterija, po katerem je gradivo zbrano; ko je tako material zbran, je potrebno tekst primerjati

edicija = izdaja

s izvornikom

B) Obča pravila

~ izdajanje se objavi:

- 1.) v celoti
- 2.) in extracto
- 3.) v jedvnati vsebini

} 3 vrste

edicije, v katerih
obstajajo pravila, ka-
terih se mora
spostovati

~ elementi, ki raziskovalcu pomagajo razume-
vanje listine; gre za idealentip izdajanja:

a) Zaglavje

- v diplomatični ediciji se dokumenti vrstijo
kronološko, zato mora imeti dokument številko
po kronološkem načelu
- imena mesta napisana v današnji obliki, časov
datum je potrebno preračunati po gregorijanskem
kalendariju
- sledi jedvnata vsebina dokumenta ali registra;
register mora vsebovati ime izstavitelja, destinatarja
in objekt dispozicije; če pa je vsebina dokumenta
zahtevna, potem ta kratka vsebina vsebuje šivša
pojasnila
- imena se pišejo v našem jeziku
- čeprav se mora sistem registriranja prilagoditi
specifičnostim edicije, mora temeljiti na istih
kriterijih

b) ~~Legenda ali pregled tradicije dokumenta~~

- podati podatki o tradiciji dokumenta, ki je v odnosu do njegovega originala, kopije, predhodne edicije
- če je spravljen original listine, moramo navesti kratek opis (material, dimenzijo, ohranjenost, arhivsko signaturo, kratek opis pečata)
- kopije označimo z B, C, D, ..., z A označimo original; če je mogoče, se zapiše nastanek kopije (datum); če je kopija iz katerega zbornika, se točno zapiše stran in mesto (v zborniku)
- izdaje se navedejo po kronološkem redu; če se večkrat pojavljajo, uporabimo kratico → Monumenta Germaniae Historica (MGH)
- faksimili se citirajo tako kot edicije
- lit., o kateri se razpravlja v dokumentih, se navaja z polnim naslovom in imenom avtorja

c) Tekst

- obče pravilo je, da zunanji izgled prezentiranega teksta odraža sliko teksta v predložki
- tekst se izda kontinuirano
- podpisi so odvojeni in tako je tudi v tej izdaji
- x → invocacija pisana s povečanimi črkami

transkribirati = prepisati

d) Kratice

- vse kratice se razveševajo

e) Ortografija

- nekatere ortografske značilnosti se neprestano ponavljajo, druge pa predstavljajo izjemen pomen

f) male in velike črke

- v srednjeveških tekstih ne obstaja dosleden sistem uporabe velikih črk; od 14. st. se razbena da se z velikimi črkami začnejo nazivi (Rex, Imperator); osebna imena, mesta in pokrajine se piše z malimi črkami → ko se to prepisuje prepisemo z velikimi črkami
- z velikimi črkami pišemo tudi titule, tudi puzurike moramo pisati z velikimi črkami
- dan v mesecu → male črke
ime dneva v mesecu → velike črke

g) interpunkcija = (postavljanje ločil)

- 1 starih tekstov se razlikuje od tistih po 14. st.
- prepisovalec izdaje zvede I. na tisto mero, ki bo tekst naredila čim bolj jasnega in in katere se bo najbolj približala 1 z nakom predložka
- uporabili bomo moderni sistem 1 in ne bomo delali nekkih novih simbolov/pomenov

~~Uporaba kurtičnih znakov, okrajšava & veljavni črkami in simboli~~

- niso obče uveljavljeni kot ustaljena praksa
- prepisovalec lahko dopolni besedo, če te manjka (iz drugih tekstov) [sta] tutum
- [...] → ta del besede je uničen
- [] → popravila, ki so bili vneseni pozneje, zaradi uničenja (opr.)
- < > → v konstrukciji črke ali besede, kar je navedel sam prepisovalec
- () → beseda, ki ne sodi k razumevanju besedila ali pa s tem sam pisar označi katere črke ali besede je potrebno izbrisati
- { } → interpolacija
- [] → obrobne opombe
- [] → beseda bi morali stati na tistem mestu v tekstu, a stoji na tistem mestu druga beseda
- (!) → beseda, ki ima nepravilno gramatično obliko
- navpična črta → označimo vrstico ali stih
= → označimo stolpec ali stranico v narativnem izvoru
- * → na mestu simbolne invokacije ali ob imenu piče
- (c) → dvoismern
- (B) → bulla

petit → tiskarska črka

(BD) → bulla deperdita

(BV) → Bene valet

(M) → monogramma

(MF) → monogramma firmatum

(R) → vota

(RF) → vota firmata

(S) → signum

(SI) → sigillum impressum

(SI D) → sigillum impressum deperditum

(SP) → sigillum pendens

(SP D) → sigillum pendens deperditum

(SR) → signum recognitionis

(SN) → signum notarii

1) beležke

- gre za kritični aparat; I. del tega aparata je sestavljen iz beležk, ki so povezane s samim tekstom (najrazličnejše pripombe izdajatelja) ponavadi je dovolj, če imamo negativen kvitič aparat, v katerem so le tiste variante, ki se razlikujejo od izdanega teksta; uporablja se male črke za označitev

- II. del je sestavljen iz komentarja (pojasnila glede kronoloških problemov, oseb, toponimov); beležka iz komentarja imajo svojo številko

- beležke izdajatelja se tiskajo v kursive petih, variante pa v običajni petih

~ Vsaka edicija diplomatskega gradiva mora imeti predgovor (prepisovalec opiše plan, teritorialni ali časovni obseg gradiva, ...); sledi uvod (informacija, iz katerega arhiva je vzel material) → abecedni red delov, ki se v ediciji pojavljajo → abecedni red kvatic; vsaka edicija mora imeti tudi indeks imen, oseb in mest ter predmetni indeks (značilnosti dobe, v katerem je dokument nastal)